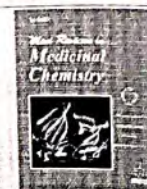

MINI REVIEW ARTICLE

BENTHAM
SCIENCE

Flavonoid-metal ion Complexes as Potent Anticancer Metallodrugs: A Comprehensive Review

Sainath B. Zangade^{1,*}, Bashweshawar S. Dhulshette² and Pravinkumar B. Patil³

¹Department of Chemistry, Madhavrao Patil, ACS College, Palam Dist. Parbhani, 431720, (M.S.) India; ²Organic Synthesis and Process Chemistry Division, CSIR-Indian Institute of Chemical Technology, Hyderabad, 500007 India; ³Department of Chemistry, Mudhoji College, Phaltan, Dist. Satara, 415523, (M.S.) India

Abstract: Background: Flavonoids and their analogous are mainly found in pink lady apples, green and black tea (catechins), celery and red peppers, onions, broccoli and spinach, berries, cherries, soybean, citrus fruits, and fungi. The different derivatives of flavonoids belonging to polyphenolic compounds such as 3,4',5,7-Tetrahydroxyflavylium (pelargonidin), 2-(3,4-Dihydroxyphenyl)chromenylium-3,5,7-triol (cyanidin), 3,3',4',5,5',7-Hexahydroxyflavylium (delphinidin), 3,3',4',5,7-Pentahydroxy-5'-methoxyflavylium (petunidin), and 3,4',5,7-Tetrahydroxy-3',5'-dimethoxyflavylium (malvidin) can act as good chelating agents for metal-chelate complex formation. These flavonoid-metal complexes have been reported to have various biomedical and pharmacological activities.

Objective: Flavonoid-metal ion complexes display a broad spectrum of biological properties such as antioxidant, anti-inflammatory, anti-allergic, antiviral, anticarcinogenic, and cytotoxic activity. The literature survey showed that flavonoid metal complexes have potential therapeutic properties against various cancerous cells. The objective is to gain insight into the current perspective and development of novel anticancer metallodrugs.

Methods: The flavonoid-metal ion complexes can be prepared by reacting flavonoid ligand with appropriate metal salt in aqueous or alcoholic reaction medium under stirring or refluxing conditions. In this review article, the various reported methods for the synthesis of flavonoid-metal complexes have been included. The utility of synthetic methods for flavonoid-metal complexes will support the discovery of novel therapeutic drugs.

Results: In this review study, short libraries of flavonoid-metal ion complexes were studied as potential anticancer agents against various human cancer cell lines. The review report reveals that metal ions such as Fe, Co, Ni, Cu, Zn, Rh, Ru, Ga, Ba, Sn etc., when binding to flavonoid ligands, enhance the anticancer activity compared to free ligands. This review study covered some important literature surveys for the last two decades.

Conclusion: It has been concluded that flavonoid metal complexes have been associated with a wide range of biological properties that could be noteworthy in the medicinal field. Therefore, to develop a new anticancer drug, it is essential to determine the primordial interaction of drug with DNA under physiological or anatomical conditions. The study of numerous flavonoid metal complexes mentioned in this paper could be the future treatment against various cancerous diseases.

Keywords: Polyphenols, flavonoids, chelating ligands, metal complexes, anticancer agents, pharmacological properties.

1. INTRODUCTION

The word flavonoid originated from the Latin word *flavus*, which means yellow color. Flavonoids are a class of polyphenol *o*-containing heterocyclic compounds [1]. It generally consists of a 15-carbon skeleton with two phenyl rings

and a three-carbon heterocyclic ring embedded with oxygen. The primary dietary sources for flavonoids are tea and wine. Other sources are apples, leaves, leafy vegetables, berries, cherries, soybeans, citrus fruit, and fungi [2]. The flavonoids also exhibit many biological and pharmacological applications [3, 4]. The various classes and their structures are given below:

Polyphenols and their derivatives can act as chelating ligands towards a variety of metal ions to form stable complexes.

*Address correspondence to this author at the Department of Chemistry, Madhavrao Patil, ACS College, Palam Dist. Parbhani, 431720, (M.S.) India; E-mail: drsbz@rediffmail.com

Report on Cytotoxic and anticancer property of some flavonoid metal complexes Co(II) derived from 2-hydroxychalcones

Pravinkumar Patil, Sainath Zangade*

Department of Chemistry, Madhavrao Patil ACS College Palam, Dist. Parbhani-431720 (MS) India

This is the research report presented here to our previously reported work on cytotoxic and anticancer properties of flavonoid metal complexes. The different substituted flavonoid metal complexes of Co(II) ions derived from 2-hydroxychalcone ligands potentially display cytotoxic and anticancer property against liver cancer cell line (Hep G2). The synthesized metal complexes were more potent with IC_{50} value 64.21 $\mu\text{g/mL}$ and some of the complexes show relatively less or more than standard drug 5-fluorouracil. These *in-vitro* cytotoxic activity of different substituted metal chelates against organism *Artemia salina* is due presence of substituent (*di-hydroxy*) in main structural nucleus.

Threat To Endangered Status Of The Medicinal Leech Species

S.V.Poul, **Varsha Dabhade** and **A.U. Nirwal**

Department of Zoology

Madhavrao Patil ACS College Palam Dist Parbhani

Introduction: Mammals in Europe parasitized by two related jaw species of leeches – *Hirudo medicinalis* and its Pontomediterranean counterpart *Lamnatis nilotica*. Both the species also feed to large extent of frog blood. The original range of *Hirudo medicinalis* extended from western and southern Europe to the Ural mountains and the countries bordering the north eastern Mediterranean (Lukin, 1957 b). Many nineteenth century accounts document that the medicinal leech was once abundant through out nearly all its range (Moquin-Tandon, 1886). The current distribution and abundance of *H. medicinalis* has become seriously contracted owing primarily to over collection in the past century for use in medicine, to alternation of habitat, to decline in frog population (Sawyer 1976). Today the medicinal leech is endangered or extinct over much of its original range (Invertebrate Red Data Book, 1983; Elliott and Tullett, 1984). The finding of a new locality of *H. medicinalis* is so usual as to be noteworthy. Over the past few decades the relatively few locality records are poignant in reminders of the endangered status of the medicinal leech, especially in western Europe.

In France (Champau, 1966), Debout and Provost, 1981), Belgium (Verrist 1950), Luxemburg (Hoffman 1955), Holland (Dresscher and Hilger 1982), Germany and Poland (Hecht 1929, Zick 1931, 1933; Date, 1934, 1935; Ramane 1953, Jung 1955, Wroblewski 1960; Wilkialis 1970b, Radkiewicz 1972 b; Hajduk 1979); Denmark (Bennike 1943; Larsen, 1957; Jensen 1960) Swiden (Arndt 1940, Forsalius 1952), Finland (Elliott and Tullett 1984), Itali (Minelli 1979 a), Spain (Jimenez and Garcia –Mas 1980-1981). Switzerland (Elliott and Tullett 1984). Greece (Sapkarev 1970 a).Yugosalavia (Sket 1968).Czechoslovakia (Hrabe 1936; Vojek *et al.* 1967; Onderikovi 1958; Koubkova and Vojtkova 1973), Hungary (Robin and Roche 1965; Keve 1968; Keim 1979), Austria (Keim 1979, Romania M. noleli 1974; Cristea and Manolei 1977), Bulgaria (Russev and Janeva 1976). Lithuania (Zapkuvene 1970), Russia (Zamaraev 1958), Ukarine (Lukin 1962 a). Armenia (Meshkova 1957) and Georgia (Kobarkhidze 1942a,b). Declared extinct in Norway (Fernando 1854), Britain (Harding and Moore 1927), and Ireland (McCarthy 1971), the medicinal leech has subsequently been found in isolated localities in Norway (Tvermyer 1965; Nilssea 1980) and Britian (Blair and Weisbiat 1982; Whitehead 1952,

Drummond 1952, Reynoldson 1952, 1956; Warwick 1961; Le Gros 1974, Groves 1975, Ratliffe 1977, Scofield 1981). Scarcity of *H. medicinalis* in its natural habitat has precluded many field studies on this species so that comparatively little is known about its natural history (Kobakhidze 1942-1956, Schegoleve 1951, Lukin 1976) clearly every effort must be made by conservation groups and by legislation to preserve and study the few remaining natural population of *Hirudo medicinalis* in western Europe. Under natural condition aquatic birds are major predators on the medicinal leech. In Hungery, the leech is an important part of the diet of Glossi Ibis *Plegadis falcinellus*. A typical habitat for *H. medicinalis* is a small pond, a muddy substrate and edged with littoral vegetation specially reeds (Typha). Such ponds can be temporary. Frog is at least seasonally abundant but cattle or horses are not necessarily prominent. Natural hosts of *H. medicinalis* are primarily frogs and Toads (*Rana esculenta*, *Ridibunda*, *Bufo bufo*). Mammals (Cattle, horses, human) and water fowl (*Anus platyrhynchous* and *Egretta garzetta*) (Kobakhidze 1942), Jung 1955 b, Hoffman 1969, Pawlowski 1968, Keim 1979). The toad *Bufo bufo* displays avoidance behavior towards *H. medicinalis* only when the leech lifts its anterior sucker in to the air. Some field evidence suggests that *H. medicinalis* feeds in the spring primarily on breeding frogs and Toads. In the summer, primarily on the warm blooded mammals. Furthermore feeding on amphibians may be more or less obligatory for Young *H. medicinalis* in the hatchlings have difficulty piercing the mammalian skin for first two feeding (Sineva, 1944-50). If this is the case availability of frogs my be crucial for the survival of the medicinal leech. Quiescent individuals lie on the bottom of pond, buried in the Mud or under the submerged objects at the water edge. Foraging individuals are very responsive to water disturbance caused by the potential hosts, even some meters away. The leech move rapidly to the source of disturbance primarily by means of swimming, In a manner reminiscent of a moth flying to a light. When in a very close proximity to an appropriate host, the leech recognizes it as such by heat detection, optimal response at 33-40 °C (Harter 1929 c, Dickinson and Lent 1984) and by chemoreception both the modalities are found mediated in the head.

Results:

DIVERSITY OF ZOOPLANKTON FROM MOMBATTA LAKE

¹T.T. Shalkh and ²V.F.Dabhade

¹Maulana Azad College of Arts Science & Commerce, Rauza Bagh, Aurangabad (MS)

²Madhavrao Patil ACS College Palam (Parbhani)

Abstract:

Studying zooplankton in water resources is crucial for assessing aquaculture potential. This current research focuses on exploring the diversity of macro and micro zooplankton in Mombatta Lake located in Aurangabad District, Maharashtra, India. Zooplankton population gives an idea about the productivity of river water. It is observed that the different types of zooplankton from Rotifers, protozoans, Crustaceans and other invertebrates were present at the selected sampling site indicating good productivity, which supports to fish and crustacean population.

Key Words: Zooplankton, Rotifers, Protozoan Mombatta lake Aquaculture.

Introduction

Plankton community is a heterogeneous group of phytoplankton and zooplankton. The credit for introducing the term 'plankton' is given to Victor Hensen, a German marine biologist. Planktons are food for aquatic organism and play significant role in the aquatic ecosystem. The density of plankton gives a general idea about the productivity of the fresh water body (Berg, 1929). The collection of zooplankton found in freshwater includes protozoa, coelenterates, rotifers, gastrotrichs, bryozoans, and arthropods. The zooplanktons are feed on phytoplankton, which are primary producers. The higher aquatic organisms feed on zooplankton. The distribution, abundance and composition of zooplankton depend on the type of water body, surrounding environment and physicochemical parameters (Bhatia and Rana, 1987). Depending upon quality and quantity of zooplankton the richness of water body can be decided (Bath and Kaur, 1998). Zooplankton interacts with other components of the plankton community, such as phytoplankton and bacterioplankton, as well as with larger organisms like fish, frogs, snakes etc. These interactions are essential for maintaining the equilibrium of aquatic ecosystems. Changes in zooplankton communities can provide insights into the health and dynamics of aquatic ecosystems. Monitoring zooplankton diversity is often used as a measure of productivity of water bodies. Zooplankton diversity can vary based on factors such as water quality, temperature, and other ecological conditions, and it may change over time. Mombatta Lake, also known as Mombatta Talab, is located in Daultabad (Aurangabad), Maharashtra, India. The composition of zooplankton communities can vary depending on factors such as water temperature, nutrient levels, and the presence of predators. Monitoring zooplankton diversity is crucial for understanding the

Threat To Endangered Status Of The Medicinal Leech Species

S.V. Poul, Varsha Dabhade and A.U. Nirwal

Department of Zoology

Madhavrao Patil ACS College Palam Dist Parbhani

Introduction: Mammals in Europe parasitized by blood sucking species of leeches - *Hirudo medicinalis* and its Paenomediterranean counterpart *Lamnatis nilotica*. The species also feed to large extent of frog blood. The range of *Hirudo medicinalis* extended from southern Europe to the Ural mountains and countries bordering the north eastern Mediterranean (1957 b). Many nineteenth century accounts mention that the medicinal leech was once abundant throughout nearly all its range (Moquin-Tandon, 1886). The current distribution and abundance of *H. medicinalis* become seriously contracted owing primarily to over use in the past century for use in medicine, to destruction of habitat, to decline in frog population (1976). Today the medicinal leech is endangered almost over much of its original range (Invertebrate Data Book, 1983; Elliott and Tullett, 1984). The original new locality of *H. medicinalis* is so usual as to be necessary. Over the past few decades the relatively few records are poignant reminders of the endangered status of the medicinal leech, especially in Europe.

France (Champau, 1966), Debout and Provost, Belgium (Verrist 1950), Luxembourg (Hoffman 1961), Holland (Dresscher and Hilger 1982), Germany (Hecht 1929, Zick 1931, 1933; Date, 1934, Rana 1953, Jung 1955, Wroblewski 1960; 1970b, Radkiewicz 1972 b; Hajduk 1979); Denmark (1943; Larsen, 1957; Jensen 1960) (1940, Forsalius 1952), Finland (Elliott 1984), Italy (Minelli 1979 a), Spain (Jimenez Mas 1980-1981), Switzerland (Elliott and 1984) Greece (Sapkarev 1970 a), Yugoslavia (1968), Czechoslovakia (Hrabe 1936, Vojek *et al.* 1958; Koubkova and Vojtkova 1973), France (1965; Keve 1968; Keim 1979, Romanin Manoleli 1974; Manoleli 1977), Bulgaria (Russev and Janeva 1970), Lithuania (Zapkuvene 1970), Russia (Zamaraev 1962 a), Armenia (Meshkova 1962), Georgia (Kobakhidze 1962b). Declared as endangered (Fernando 1854), Britain (Harding and 1971), and Ireland (McCarthy 1971), the medicinal leech has subsequently been found in isolated areas of Norway (Tvermyer 1965; Nilsen 1980) and Belgium (Blan and Weisbiat 1982; Whitehead 1952,

Drummond 1952, Reynoldson 1952, 1956; Warwick 1961; Le Gros 1974, Groves 1975, Ratcliffe 1977, Scofield 1981). Scarcity of *H. medicinalis* in its natural habitat has precluded many field studies on this species so that comparatively little is known about its natural history (Kobakhidze 1942-1956, Schegoleve 1951, Lukin 1976) clearly every effort must be made by conservation groups and by legislation to preserve and study the few remaining natural population of *Hirudo medicinalis* in western Europe. Under natural condition aquatic birds are major predators on the medicinal leech. In Hungary, the leech is an important part of the diet of Glossy Ibis *Plegadis falcinellus*. A typical habitat for *H. medicinalis* is a small pond, a muddy substrate and edged with littoral vegetation specially reeds (Typha). Such ponds can be temporary. Frog is at least seasonally abundant but cattle or horses are not necessarily prominent. Natural hosts of *H. medicinalis* are primarily frogs and Toads (*Rana esculenta*, *Ridibunda*, *Bufo bufo*). Mammals (Cattle, horses, human) and water fowl (*Anas platyrhynchos* and *Egretta garzetta*) (Kobakhidze 1942), Jung 1955 b, Hoffman 1969, Pawlowski 1968, Keim 1979). The toad *Bufo bufo* displays avoidance behavior towards *H. medicinalis* only when the leech lifts its anterior sucker in to the air. Some field evidence suggests that *H. medicinalis* feeds in the spring primarily on breeding frogs and Toads. In the summer, primarily on the warm blooded mammals. Furthermore feeding on amphibians may be more or less obligatory for Young *H. medicinalis* in the hatchlings have difficulty piercing the mammalian skin for first two feeding (Sineva, 1944-50). If this is the case availability of frogs may be crucial for the survival of the medicinal leech. Quiescent individuals lie on the bottom of pond, buried in the Mud or under the submerged objects at the water edge. Foraging individuals are very responsive to water disturbance caused by the potential hosts, even some meters away. The leech move rapidly to the source of disturbance primarily by means of swimming. In a manner reminiscent of a moth flying to a light. When in a very close proximity to an appropriate host, the leech recognizes it as such by heat detection, optimal response at 33-40 °C (Harter 1929 c, Dickinson and Lent 1984) and by chemoreception both the modalities are found mediated in the head.

Results:

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

Comparative Study of Agricultural Products at Various Temperature Using Reflectometric Technique.

Dr. Govind A. Karhale

Head and Associate Professor,

Department of Physics, M. P. College, Palam, Dist. Parbhani (MS), India.

ABSTRACT:

In this paper, main view to analysis of agriculture products with different temperature and comparison between physical properties such as dielectric constant (ϵ'_p), dielectric loss (ϵ''_p), relaxation time (τ_p), conductivity (σ_p), in pulverized form, *Pennisetum glaucum*, *Sorghum bicolor*, *Manihot esculenta*, *Lathyrus sativa*, has been studied at different temperature i.e. 20°C, 30°C, 40°C and 50°C. Dielectric parameters are the temperature dependent parameters. It is assumed that the finest crushed particles of smallest seed size (i.e. micron) under a pressure, behaves as a solid bulk. The experimental values have been verified by using co-relation formulas of Landan-Lifshitz-Looyenga and Bottcher. The result shows that the experimental values are very close to the values calculated from the Landau et al. and Bottacher formulae.

Keywords: Dielectric constant, Dielectric loss, Conductivity, Relaxation time, Agricultural products.

INTRODUCTION:

The behavior of dielectric substance is changed by the application of external electric field. The important concept in dielectric theory is that of an electric dipole moment which is measure of electrostatic effect of a pair of opposite charges separated by a finite distance. By using the Clausius-Mossotti equation, which leads to complex number for relative permittivity. By convention, we generally write the complex dielectric constant as -

Temperature Dependent Dielectric Properties Using Reflectrometric Technique of *Moringa oleifera* Lam.

Dr. Govind A. Karhale

Head, Department of Physics, Madhavrao Patil ACS College, Palam Dist. Parbhani (MS), India.

Abstract: The use of dielectric properties of agricultural products for sensing moisture in seeds and their powder form and their applications in microwave dielectric heating are discussed briefly. Values of dielectric properties of products in powder form are presented in tables and graphically to show the dependence of these properties on frequency, moisture content, and temperature. Use of dielectric properties of *Moringa oleifera* Lam. For moisture measurement has been most prominent agricultural applications for such data. The results show that, there was a systematic increase in dielectric constant (ϵ') and loss factor (ϵ'') with increasing values of relative packing fraction (δ_r) and decrease in dielectric constant and loss factor with increasing temperature. The moisture percentage measured by Thermo-gravimetric method. Experimental results of different relative packing fractions were further used to obtain transformation to 100% solid bulk using correlation equations of Landau-Lifshitz- Looyenga and Bottcher. The result shows that, there is a fair agreement between experimental values and theoretical values of different dielectric parameters.

Keywords: Dielectric constant, Loss, Relaxation time, Conductivity, Packing fractions, Moisture content, Loss Tangent, *Moringa oleifera* Lam.

I. INTRODUCTION

Drumstick is scientifically known as *Moringa oleifera* Lam. It belongs to the family *Moringaceae*. It is a small, fast-growing, evergreen tree that grows in tropical regions. It is found in the Himalayan areas of India, Bangladesh, Afghanistan and Pakistan. Every part of the drumstick might contain essential properties for human health; hence, it may be one of the crucial nutritional herbs. For many years, the drumstick has been used as traditional medicine. According to the Ayurvedic system of medicine, drumsticks may have potential use and be helpful for various diseases due to their high nutritional value, water retention and capacity for purification.¹

A. Nutritional Value of Drumstick

Drumstick provides large and rare varieties of vital minerals and nutrients. Pods, leaves, flowers, barks, roots and seeds of drumsticks also contain bioactive compounds. Nutritional value of raw drumstick pods per 100 grams, Energy 37 Kcal, Protein 2.1gm, Fat 0.2gm, Carbohydrate 8.53gm, Fibre 3.2gm, Calcium 30mg, Iron 0.36mg, Magnesium 45mg, Phosphorous 50mg, Potassium 461mg, Sodium 42mg, Zinc 0.45mg, Copper 0.084mg, Manganese 0.259mg, Selenium 0.7 μ g, Vitamin C 141mg, Thiamine 0.053mg, Riboflavin 0.074mg, Vitamin B6-0.12mg, Folate 44 μ g, Vitamin A-4 μ g².

B. Properties of Drumstick

The major constituents of the drumstick possess biological activities that might play a role in its potential use in several medicinal systems such as Ayurveda, homoeopathy, naturopathy and siddha.¹ The potential properties of drumstick are as follows: Drumstick used for an anti-oxidant, anti-diabetic (reduces blood glucose levels) and anti-cancer properties. It is also used for anti-asthmatic, help in alleviation of inflammation, anti-parasitic agent, anti-bacterial, anti-fungal and anti-pyretic (reduces fever) agent properties. It may act as an anti-ulcer (reduces the formation of ulcers) agent anti-spasmodic (relieves muscle spasms) property, an anti-allergic potential. It also help in blood pressure-lowering, kidney stone-reducing, hepato-protective (prevents damage to the liver), cholesterol-lowering, a laxative (manages constipation) and act as a diuretic (promotes urine formation).^{1,3} The dielectric properties or permittivity of sample determine the interaction with electric fields. Dielectric properties have been previously defined and discussed in detail from an electric viewpoint [9] and in terms of electromagnetic field concepts [11]. For practical use, the dielectric properties of usual interest are dielectric constant and the dielectric loss factor, the real and imaginary parts, respectively of the relative complex permittivity, ($\epsilon = \epsilon' - j\epsilon''$).

Dielectric Spectroscopy Measurements of Foxtail Millet

Dr. Govind A. Karhale

Head and Associate Professor, M. P. ACS College, Palam Dist. Parbhani, Maharashtra, India

ARTICLE INFO

Article History:

Accepted: 05 Jan 2024

Published: 17 Jan 2024

Publication Issue :

Volume 11, Issue 1

January-February-2024

Page Number :

150-157

ABSTRACT

Dielectric spectroscopy data measured for Foxtail Millet in powder form with temperature variations are presented. The dielectric behavior is discussed with respect to important variables. A brief review of measurements on these materials and description of the methods are included. Single frequency range for the data at 9.85 GHz using X-band Microwave bench used. Values of the dielectric constant and loss factor with frequency and temperature are shown graphically, and the influences of dipolar relaxation, conductivity, dielectric loss factor, dielectric constant are discussed. The Experimental values and Calculated values from LLB formulae are verified and there is good agreement found.

Keywords : Dielectric constant, Dielectric loss, Loss Tangent, Dielectric spectroscopy, Foxtail Millet. Packing fractions.

I. INTRODUCTION

Foxtail millets, magical millets or miracle grains are natively known as Kangni, Kang and kakum. These are tiny seeds covered in a thin, crispy hull and are available in a light yellow-brownish colour. Foxtail millet *Setaria italica* (L.) is a member of the subfamily Panicoideae and the tribe Paniceae. It is an important ancient crop of dry land agriculture. *Setaria viridis* is a species of grass known by many common names, including green foxtail, green bristlegrass, and wild foxtail millet.

Spectroscopy is the analytical study of electromagnetic spectra, including the visible

spectrum, ultra- violet and infrared radiation, and all other portions of the electromagnetic spectrum as well. Dielectric properties of materials are important in determining how electromagnetic energy in the micro- wave range interacts with materials, and study of their dependence on wavelength or frequency is termed dielectric spectroscopy.

In this article, the term "permittivity" implies the relative complex permittivity, i.e., the permittivity of a material relative to free space, often called the complex dielectric constant, which is expressed as $\epsilon = \epsilon' - j\epsilon''$. where ϵ' - is the dielectric constant and ϵ'' - is the dielectric loss factor. The dielectric constant is associated with the capability for energy storage in

Investigation of Dielectric Properties of Browntop Millet (*Urochloa ramosa*) and Correlation with LLB Formulae.

Dr. Govind A. Karhale

Head and Associate Professor,

Department Of Physics, Madhavrao Patil ACS College, Palam Dist. Parbhani (MS), India.

Email: karhalega@gmail.com

ABSTRACT

Celebrating 2023 as International Year of Millet the nature of the variation of dielectric properties with frequency, temperature, and product density are discussed. Reflectometric Techniques for measurement of dielectric properties are briefly reviewed, and graphical data on the dielectric properties of Browntop Millet as functions of moisture content, frequency, temperature, and bulk of density are presented. Applications in the electrical measurement of the moisture content and in the dielectric heating of these materials are discussed. The effect of packing density and temperature on dielectric parameters, relaxation time (τ_p), conductivity (σ_p), moisture content of Browntop Millet was assessed. The results show that there was a systematic increase in dielectric constant (ϵ') and loss factor (ϵ'') with increasing values of relative packing fraction (δ_r) and decrease in dielectric constant and loss factor with increasing temperature. Moisture content is measured using Thermo-gravimetric method. Experimental results of different relative packing fractions were further used to obtain transformation to 100% solid bulk using correlation equations of Landau-Lifshitz- Looyenga and Bottcher. There is a fair agreement between experimental values and theoretical values of different dielectric parameters. It shows cohesion in the particles of Browntop Millet powder under investigation.

Key Words: Dielectric constant, Dielectric Loss, Loss Tangent, Relaxation Time, Packing fractions,

INTRODUCTION

Browntop Millet is native to India, particularly in the dry regions of Karnataka and Andhra Pradesh. *Browntop Millet* has good levels of dietary fiber (12%) which helps in maintaining a healthy digestive system. It also has a low glycemic index that helps in managing diabetes. Serotonin in *Browntop Millet* helps in relaxing the nervous system. It is very helpful in bronchitis and Asthma. *Browntop Millet* also boosts kidney and liver function. *Browntop millet* is adaptable to almost all upland soil, and normally occurs in non-wetlands. People suffering from intestinal disorders can increase their difficulty due to the over consumption of Brown Top Millet. Though millets are a good source of amino acids, high content of amino acids can cause trouble with digestion. The effect of packing density, moisture content and temperature on dielectric parameters such as dielectric constant (ϵ'), dielectric loss (ϵ''), loss tangent ($\tan\delta$), relaxation time (τ_p), conductivity (σ_p) for Brown Millet was assessed. The results show that there was a systematic increase in dielectric constant (ϵ') and loss factor (ϵ'') with increasing values of relative packing fraction (δ_r) and decrease in dielectric constant and loss factor with increasing temperature. Experimental results of different relative packing fractions were further used to obtain transformation to 100% solid bulk using correlation equations of Landau-Lifshitz- Looyenga and Bottcher.

EXPERIMENTAL DETAILS

The complex permittivity relative to free space is represented here as $\epsilon = j$, where ϵ' is the dielectric constant and ϵ'' is the dielectric loss factor. The real part of the permittivity represents the energy storage capability in the electric field in the dielectric material, and the imaginary part represents the energy dissipation capability of the dielectric by which energy from the electric field is converted into heat energy in the dielectric. Often, the loss angle of dielectrics is of interest, and the tangent of the loss angle δ is used, where $\tan \delta = \epsilon'' / \epsilon'$. The conductivity of the dielectric, $\sigma = \omega \epsilon''$ S/m, is also of interest, where ϵ_0 is the permittivity of free space, 8.854×10^{-12} F/m, and $\omega = 2\pi f$, where f is frequency in Hz. Dielectric constant (ϵ') and dielectric loss (ϵ'') were measured by using reflectometric technique^{4, 5, 10}.

Effect of Microwave Radiation on Tobacco (*Nicotiana tabacum*) Using VSWR Method

Dr. Govind A. Karhale

Associate Professor, Department of Physics, Madhavrao Patil ACS College, Palam Dist. Parbhani (MS), India

ARTICLE INFO

Article History:

Accepted: 10 Feb 2024

Published: 03 Feb 2024

Publication Issue :

Volume 11, Issue 2

January-February-2024

Page Number :

12-21

ABSTRACT

The values of dielectric constant (ϵ'_p), dielectric loss (ϵ''_p), relaxation time (τ_p) and conductivity (σ_p) of the sample were measured for different packing densities at 9.85 GHz microwave frequency and different temperature (20°C, 35°C and 50°C). Complex permittivity of Tobacco leaves has been measured over the 9.85 GHz single High frequency range using X - band microwave bench. To measure the dielectric parameter by using Sample holder for pulverized sample. We have designed and fabricated the sample holder at Microwave Research Laboratory, NES, Science College, Nanded. The experimental and calculated values for dielectric constant (ϵ') and dielectric loss (ϵ'') are found to be same at relative packing fractions $\delta_r = 1$. The above fact indicates that there is a fair agreement between calculated values of dielectric parameters and measured values of solid bulk. The co-relation formulae of Bottcher can be used to provide accurate estimates of (ϵ') and (ϵ'') of powder materials at known bulk densities. The values of (ϵ''_p) obtained suggest that the dielectric loss factor (ϵ''_p) increases with the increase of bulk density of the material. The increase in conductivity with increase of packing fraction suggests that, at higher compaction the particles are more packed, and no micro-cracks developed in the samples. As packing fractions (δ_r) and temperature increases the moisture content of sample decreases linearly. The variations of (ϵ'_p), (ϵ''_p), $\tan\delta$, and σ_p with relative packing fraction (δ_r), and temperature clearly indicates that, effect of density and temperature on the dielectric parameters. The result shows that large cohesion in the particles of Tobacco leaves powder under investigations.

Keywords: Dielectric Constant, Complex permittivity, Loss Tangent, Conductivity, Moisture Content, Packing Fractions, Tobacco leaves.

Optical, Structural and Morphological Study of Chemical Bath Deposited CdS Thin Film

G. P. Urkude, G. A. Karhale

Department of Physics, Madhavrao Patil Arts, Commerce & Science College, Palam, Dist. Parbhani - 431720, Maharashtra, India

ABSTRACT

CdS thin film was deposited onto glass substrates by chemical bath deposition method at 70°C for 60 minutes of deposition time. Thickness of the deposited film was measured 5.35 μm . Prepared films were characterized for optical, structural, and morphological studies. XRD analysis shows broad peaks indicating the crystalline structure with cubic phase. From the UV visible Spectra Energy band gap is found to be 2.37 eV.

I. INTRODUCTION

CdS is II-VI group important semiconductor with the direct band gap of 2.42 eV. Wide energy band gap and low absorption loss makes it suitable for variety of applications. It is widely used in gas sensors [1], photoelectronic and solar devices [2, 3]. Particle size has great importance in the technological applications of CdS thin films which depends on the preparation techniques. In recent years, efforts have been made to synthesize thin films by different techniques such as dc-sputtering [4], chemical bath deposition Method [5], pulsed chemical vapor deposition (CVD) [6], spray pyrolysis [7]. Each technique has some advantages over the other and is used depending upon the applicability of devices. Deposition technique plays an important role in the film parameters. In CBD technique reaction takes place at low temperature between the precursors dissolved in aqueous solution [8]. In the present work chemical bath deposition (CBD) method has been employed to synthesize thin films. Synthesized film was characterized by the UV visible, SEM, XRD and EDX characterization.

II. MATERIAL AND METHODS

To prepare CdS thin film, the chemicals cadmium sulfate hydrate ($3\text{CdSO}_4 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$) and thiourea (NH_2CSNH_2) of AR grade were used as source of Cd^{+2} and S^{-2} ions, respectively. pH of solution was adjusted to 10 using aqueous NH_3 . Initially 50 ml of 0.05 M of cadmium sulfate was taken in a beaker. Liquid ammonia was added to it drop by drop till the pH was adjusted to 10. The precipitate disappeared on addition of liquid ammonia. 50 ml of 0.08 M thiourea was added to the prepared solution and stirred well. Commercial glass slide (75 mm x 25 mm x 1 mm) was vertically dipped in the solution. The solution was placed at constant temperature 70°C for 60

African Journal of Biological Sciences

Cellulose Nanocrystals: A Brief Review On Structure, Methods Of Isolation And Application In Drug Delivery System

Sandip Ghodile¹, Pawan Chatare^{2*}, Kunal Wankar³, Gowrdhan Urkude⁴, Darshana Urade⁵, Bharadwaj Pahune⁶, Manisha Jiwatode⁷

^{1,2}Mahatma Gandhi College of Science, Gadchandur, Dist- Chandrapur, (MS) India, 442908.

Email: sandipghodile2@gmail.com, pawanchatare@gmail.com

³Raje Dharamrao College of Science, Aheri, Dist- Gadchiroli, (MS) India, 442705.

Email: kgwankar@gmail.com

⁴Madhavrao Patil Arts, Commerce and Science College, Palam, Dist- Parbhani, (MS) India, 431720.

Email: gowrdhanpurkude@rediffmail.com

⁵NevajabaiHitkarini College, Bramhapuri, Dist- Chandrapur, (MS) India, 441206, Email: dr.darshana99urade@gmail.com

⁶Amolakchand Mahavidyalaya, Yavatmal, Dist- Yavatmal, (MS), India, 445002, Email: mayur_pahune@yahoo.com

⁷Guru Nanak College of Science, Ballarpur, Dist- Chandrapur, (MS), India, 442901, Email: manisha.jiwatode186@gmail.com

*Corresponding Author:-Pawan Chatare

Email:-pawanchatare@gmail.com

Article History

Volume 6, Issue Si4, 2024

Received: 15 May 2024

Accepted: 25 June 2024

doi: 10.48047/AFJBS.6.Si4.2024.3809-3821

Abstract

A combination of mechanical and chemical methods transforms cellulosic materials into cellulose nanocrystals (CNCs). CNCs have become a popular sustainable material owing to their enhanced features in response to the increasing global need for environmentally friendly, biodegradable and biocompatible products. Novel extraction processes, procedures, and resources are being developed to meet the increasing demand for cellulose nanocrystal-based products on an industrial scale. Cellulose nanocrystals show great potential as a biomaterial for drug delivery systems, catalysis, food processing, environmental investigations and heat transfer applications. The current review article examined the existing literature and presented a concise summary of the structural aspects, isolation methods and use of CNCs in the drug delivery system.

Keywords: Acid hydrolysis, Cellulose, CNCs, Enzymatic hydrolysis, Nanocrystal

1. INTRODUCTION

Cellulose (Figure 1.) is a naturally occurring polymer that may be derived from a variety of sources [1]. Worldwide funding agencies, governments and research communities are presently emphasizing the importance of nanotechnology and nanoscience, notably for cellulose nanocrystals (CNCs) also known as cellulose nanoparticles and cellulose nanowhiskers [2-5]. Several research organizations have recently shown an increased interest in cellulose nanocrystals as evidenced by the rising number of scientific research article publications on the subject of nanocellulose over the last decade [6-7]. Materials derived from bioresources have piqued researchers' interest in recent years due to their considerable potential for manufacturing a variety

WORLD WIDE JOURNAL OF
MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND
DEVELOPMENT

WWJMRD 2023; 9(10): 55-56

www.wwjmr.com

International Journal

Peer Reviewed Journal

Refereed Journal

Indexed Journal

Impact Factor SJIF 2017:

5.182 2018: 5.51, (ISI) 2020-

2021: 1.361

E-ISSN: 2454-6615

Rizwan Younus Khan

School of Life Sciences, SRTM

University, Nanded, (M.S.),

India.

N. J. M. Reddy

School of Life Sciences, SRTM

University, Nanded, (M.S.),

India.

P. V. Pawar

Department of Botany,

Madhavrao Patil ACS College

Palam, Dist - Parbhani. (M.S.)

India.

E. Srinivas Reddy

Department of Botany,

Baliram Patil Arts, Commerce

and Science College, Kinwat,

Nanded District, Maharashtra,

India.

Senna uniflora (Mill.) H. S. Irwin & Barneby (Fabaceae): a new addition for the flora of Marathwada, Maharashtra State (India).

Rizwan Younus Khan, N. J. M. Reddy, P. V. Pawar, E. Srinivas Reddy

Abstract

The present paper deals with a new addition of taxa of flowering plant to the Marathwada region of Maharashtra State. Updated information on nomenclature, correct description and locality is provided. This is a new additional record for this area.

Keywords: *Senna uniflora*, Fabaceae, new addition, Marathwada region, Maharashtra.

Introduction

Senna is a large genus of flowering plants in the legume family (Fabaceae, subfamily Caesalpinoideae,^[1] tribe Cassieae ser. Aphyllae^[2]). This diverse genus

is native throughout the tropics, with a small number of species in temperate regions. The number of species is estimated to be from about 260^[3] to 350.^[4] The type species for the genus is *Senna alexandrina*. About 50 species of *Senna* are known in cultivation.^[5]

Plants in the genus *Senna* are shrubs, sometimes small trees or perennial herbs. The leaves are arranged alternately, paripinnate with up to 25 pairs of leaflets, each leaf with a stipule at the base, but that often falls off as the leaves mature. The flowers are arranged in racemes in leaf axils with bracts at the base. The flower has five egg-shaped green or yellowish sepals and five usually yellow, usually glabrous petals. There are usually ten stamens that are free from each other, the filaments of different lengths, and some are staminodes. The fruit is a leathery pod containing several seeds^{[6][7][8][9]}. The taxon *Cassia sericea* Sw. which is currently accepted as *Senna uniflora* Mill. Irwin and Barneby.

Materials And Methods

During the floristic survey of Nanded District of Marathwada region, Maharashtra State, India. The collection of an interesting specimen belonging to the family Fabaceae has been collected while going through the cross examination with the other species of genus *Senna*, the specimen identified as *Senna uniflora* Mill. Irwin and Barneby. Scrutiny of literatures revealed that this species was reported for the first time from Eastern Karnataka^[10] and subsequently from Pune^[11]. This has also been reported from Madhya Pradesh (Dhar and Jabua district)^[12], Andhra Pradesh and Kerala^{[13][14]}, Uttar Pradesh^[15] and Rajasthan^[16]. The critical revise of this specimen and pertinent literatures^{[17][18][19][20][21][22][23][24]} and^[25] exposed that the identity of the specimen as *S. uniflora* Mill.

Result and Discussion

Taxonomic Description

Herbs, erect, annuals; young parts pubescent, at length glabrescent. Leaves 5.3- 8.9 cm long; leafletopposite, 2-4 pairs with a stalked gland (c 3.5 mm long) between each pair, 2.5-4.5 × 1.8 - 2.2 cm, obovate-oblong, base cuneate, apex rounded, apiculate. Flowers 3-4 in axillary racemes. Pods subcompressed, thickened on both the sutures, beaked with persistent style and stigma. Seeds upto 10, subquadrangular, rhomboidal, smooth, dull brown.

Correspondence:

E. Srinivas Reddy

Department of Botany,

Baliram Patil Arts, Commerce

and Science College, Kinwat,

Nanded District, Maharashtra,

India.

***Moringa concanensis* Nimmo. ex Dalz. & Gibs (Moringaceae): an addition for the flora of Marathwada, Maharashtra State (India).**

¹Rizwan Younus Khan, ¹N. J. M. Reddy, ¹P. V. Pawar and ¹E. Srinivas Reddy

¹Department of Botany, Shivaji college, Kandhar District Nanded, (M.S.), India.

²Department of Botany, Madhavrao Patil ACS College Palam, District - Parbhani. (M.S.) India.

³Department of Botany, Baliram Patil Arts, Commerce and Science College, Kinwat, Nanded District, Maharashtra, India.

Corresponding Author Email: eanguarsrinivas@gmail.com

Abstract: The present paper deals with a new addition of taxa of flowering plant to the Marathwada region of Maharashtra State. Updated information on nomenclature, correct description and locality is provided. This is a new additional record for this area.

Key Words: *Moringa concanensis*, Moringaceae, addition, Marathwada region, Maharashtra.

1. INTRODUCTION :

Moringa belongs to the family Moringaceae. The family consists of the single genus *Moringa*. The family is distinguished by parietal placentation, 3-valved fruit, elongated, non-dehiscent berry and winged seeds. Philips (1951) reported four species; while Pax (1936) and Puri (1942) reported ten species, native to the Old World Tropics. Bessey (1915) placed the family under Rheadales. Datta and Mitra (1942) considered it more closely related to the Violaceae of the Violales.

The genus *Moringa* Adans. is represented by 13 species (Mabberley, 2008) in the world, of which only 2 species viz. *M. oleifera* Lam. and *M. concanensis* Nimmo ex Dalzell & Gibson are found in India (Hooker, 1879). *Moringa concanensis* is widely distributed species which occurs in hilly regions of Eastern Ghats (Pullaiah & Chennaiah, 1997), Western Ghats (Prasanna, 2000) Rajasthan (Pandey, 1987), Madhya Pradesh (Kumar, 1997) and Baluchistan & Sind of Pakistan (Qaiser: Flora of Pakistan Database, 2014 at <http://www.tropicos.org/Project/Pakistan>). After examining protologue (Graham, 1839; Dalzell & Gibson, 1861) and subsequent publication (Verdcourt, 1985). Sachin D Kuvar and R D Shinde (2019), reported in Wild edible plants used by kokni tribe of Nasik District, Maharashtra.

2. MATERIALS AND METHODS :

During the floristic survey of Nanded District of Marathwada region, Maharashtra State, India. The collection of an interesting specimen belonging to the family Moringaceae has been collected while going through the cross examination with the other species of genus *Moringa*, the specimen identified as *Moringa concanensis* Nimmo. ex Dalz. & Gibs. Scrutiny of literatures revealed that this species was distribution in Pakistan, Asia Minor, Africa and Arabia (Mughal et al., 1999). India: Hilly region of Eastern Ghats [Pullaiah & Chennaiah, 1997], Western Ghats [Prasanna, 2000]. Rajasthan: Jodhpur (Dechu), Barmer (rocky area) [Bhandari, 1990]; Churu (Gopalpura), Jhalawar (Khanpur), Jaisalmer (Near Kuri), Pali (Piprol) and Tonk (Mayola forest) [Shetty & Singh, 1987]; Barmer, Jodhpur, Jaisalmer, Nagaur, Pali, Bundi, Jhalawar, Jalore [Kumar & Purohit, 2015]. The critical revise of this specimen and pertinent literatures

Almeida M.R. (1998, 2001 and 2003), Cooke, T.C. (1958a, b, c), Naik, V.N. (1998a, b) and Singh, N.P. & S. Karthikeyan (2000 and 2001), exposed that the identity of the specimen as *M. Concanensis*.

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

EFFECT OF FUNGICIDAL SEED TREATMENT ON SEED MYCOFLORA AND SEED GERMINATION DURING STORAGE OF SORGHUM

Dr. P.V. Pawar

Madhavrao Patil ACS College,

Palam Dist. Parbhani

ABSTRACT

The Sorghum Cv. Nirmal - 21 seed lots were treated with fungicides Thiram, Carbendazim, Mancozeb, Copper oxychloride, Captan, Captafol @2.5g/kg seed and untreated lot was kept as control. These seed lots were tested for seed mycoflora and seed germination for 36 months at 2 months interval. There was significant increase in seed mycoflora and reduction in seed germination after 36 months storage period. The germination was significantly superior in Thiram treated (83%) than Carbendazim (80%), Mancozeb, (76%) Copper oxychloride (5%), Captan (74%), Captafol (59%) and untreated control (54%). **Keywords**-Sorghum vulgare (Pers.) Cv. Nirmal-21, Fungicides

KEYWORDS: Seeds, Fungi, Plant, Mycoflora

INTRODUCTION

Sorghum seeds, treated with fungicides, are reported to harbour reduce seed mycoflora and maintain seed germination for longer period than untreated ones. The reports of Vyas and Nene (1975); Nagrajan and Arivaratharaju (1976); Vidhyasekaran et al. (1980); Mugghate and Raut (1982) and Patil and Jarhad (1988) are in line to the storability of either hybrids or varieties of Sorghum. This study was undertaken to assess the longevity of fungicide treated seeds of Sorghum Cv Nirmal-21 during storage under ambient condition

IMPACT OF ENVIRONMENTAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF SOFT ROT OF PAPAYA

Dhondiram P. Gadgile

*Department of Botany, Madhavrao Patil Arts, Commerce & Science College,
Palam Tq- Palam Dist. Parbhani (M.S.), India*

Abstract

It was found that development of soft rot of papaya fruit was very less at low temperature and low R.H. while it was maximum at 25° C and at 100% R.H.

Key Words: Soft rot, Disease development, Temperature, Humidity, Papaya.

Introduction

Soft rot disease is common post harvest fungal disease in papaya fruit. It is caused by *Rhizopus stolonifer*. Climatic factors such as temperature and Relative Humidity (R.H.) play an important role in development of post-harvested fungal diseases of fruits (Chrys, 2006; Cherian and Mani, 2007, Gadgile and Chavan, 2010, Gadgile and Pawar, 2020, Gadgile, 2023). However, there are few references about the impact of temperature and relative humidity on post-harvest fungal disease development of papaya fruit. Therefore the attempts were made to study the impact of ecological factors on soft rot of Papaya fruit.

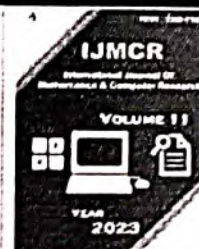
Material and Methods

Healthy papaya fruits were collected from Palam fruit market (M.S.), India and were surface sterilized then which were pricked and washed with sterile distilled water after that which were dipped in spore suspension of *Rhizopus stolonifer* for 5 min. Then the fruits were placed in sterilized polythene bags and incubated to different level of temperature and RH percentage adjusted level were maintained (Buxton and Mellanby, 1934). Development of diseases was recorded on 7th day of incubation on the basis of percent fruit area infected. Effect of temperature and R.H. on spore germination of *Rhizopus stolonifer* was studied by placing spores on glass-slide placed to different levels of temperature and R.H.

Results and Discussion

It is found that papaya soft rot development was maximum at 25^oC and 100% R.H. while there was no severity at 10^oC and at low humidity. Severity was increased from 30 to 100% R.H. Spore germination of *Rhizopus stolonifer* was absent at 10^oC (table 1 and 2)

Many plant pathologists find more or less similar findings about the effects of environmental factors on disease development of post-harvest fungal diseases in different fruits (Bagwan and Meshram; 2003, Patel and Rathod; 2005, Chrys; 2006 and Gadgile and Chavan; 2010, Gadgile;

Subclass of Analytic Functions Associated with Linear Operator

J. R. Wadkar¹, Namdev S. Jadhav²

¹Department of Mathematics, Late Baburao Patil Arts and Science, Hingoli, M.Sindia.

²Department of Mathematics, Madhavarao Patil College, Palam, Dist Pharbhani, India

INFO ARTICLE	ABSTRACT
Published Online : 09 November 2023 Corresponding author: J. R. Wadkar	In this work, we introduce and study a new subclass of analytic functions defined by a linear operator and obtained coefficient estimates, growth and distortion theorems, radii of starlikeness, convexity and close-to-convexity are obtained. Furthermore, we obtained integral means inequalities for the class.
KEYWORDS : analytic, coefficient bounds, starlike, distortion.	
2010 Mathematics subject classification: 30C45.	

1. INTRODUCTION

Let A denote the class of functions f of the form

$$f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$$

(1.1)

which are analytic in the open unit disk

$$E = \{z \in \mathbb{C} : |z| < 1\}.$$

A function f in the class A is said to be in the class $ST(\alpha)$ of starlike functions of order α in E , if it satisfy the inequality

$$Re \left\{ \frac{zf'(z)}{f(z)} \right\} > \alpha, \quad (0 \leq \alpha < 1), (z \in E) \quad (1.2)$$

Note that $ST(0) = ST$ is the class of starlike functions.

Denote by T the subclass of A consisting of functions f of the form

$$f(z) = z - \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n \quad (a_n \geq 0). \quad (1.3)$$

This subclass was introduced and extensively studied by Silverman [4].

Recently, Atshan and Buti [1] introduced a Rafid operator of $f \in R$ for $0 \leq \lambda < 1$ and $0 \leq m < 1$. It is denoted by $G_{\lambda}^m f(z)$ and defined as follows:

$$G_{\lambda}^m f(z) = \frac{1}{(1-\lambda)^{m+1} \Gamma(m+1)} \int_0^{\infty} t^{\lambda-1} e^{-\frac{t}{1-\lambda}} f(zt) dt \quad (1.4)$$

Thus, if $f \in A$ has the form (1.1), then it follows from (1.4) that

$$G_{\lambda}^m f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} \phi_n(\lambda, m) a_n z^n \quad (1.5)$$

$$\text{Where } \phi_n(\lambda, m) = (1-\lambda)^{m-1} \frac{\Gamma(n+m)}{\Gamma(m+1)}$$

In this paper, using the operator $G_{\lambda}^m f(z)$, we define the following new class motivated by Murugusunderamoorthy and Magesh [3].

Definition 1. The function $f(z)$ of the form (1.1) is in the class $S_{\lambda}^m(\mu, \gamma, \varsigma)$ if it satisfies the inequality

$$Re \left\{ \frac{z(G_{\lambda}^m f(z))'}{(1-\mu)z + \mu G_{\lambda}^m f(z)} - \gamma \right\} > \varsigma \left| \frac{z(G_{\lambda}^m f(z))'}{(1-\mu)z + \mu G_{\lambda}^m f(z)} - 1 \right|$$

for $0 \leq \lambda \leq 1$, $0 \leq \gamma \leq 1$ and $\varsigma \geq 0$.

Further we define $TS_{\lambda}^m(\mu, \gamma, \varsigma) = S_{\lambda}^m(\mu, \gamma, \varsigma) \cap T$.

The aim of this paper is to study the coefficient bounds, radii of close-to-convex and starlikeness

convex linear combinations for the class $TS_{\lambda}^m(\mu, \gamma, \varsigma)$. Furthermore, we obtained integral means inequalities for the functions in $TS_{\lambda}^m(\mu, \gamma, \varsigma)$.

Theorem 1: A function $f(z)$ of the form (1.1) is in $S_{\lambda}^m(\mu, \gamma, \varsigma)$

$$\sum_{n=2}^{\infty} [n(1+\varsigma) - \mu(\gamma+\varsigma)] \phi_n(\lambda, m) |a_n| \leq 1 - \gamma \quad (2.1)$$

where $0 \leq \mu \leq 1$, $0 \leq \gamma \leq 1$, $\varsigma \geq 0$ and $\phi_n(\lambda, m)$ is given by (1.5).

Proof: It suffices to show that

$$\varsigma \left| \frac{z(G_{\lambda}^m f(z))'}{(1-\mu)z + \mu G_{\lambda}^m f(z)} - 1 \right| - Re \left\{ \frac{z(G_{\lambda}^m f(z))'}{(1-\mu)z + \mu G_{\lambda}^m f(z)} - \gamma \right\} \leq 1 - \gamma -$$

We have

Applications of linear operator related to meromorphic functions

J. R. Wadkar,

Department of Mathematics,
Late Baburao Patil Arts and Science, Hingoli, M.S,
India.

Namdev S Jadhav,

Department of Mathematics,
Madhavarao Patil College, Palam, Dist Pharbhani, India

Abstract : In this paper we introduce and study new class $\sigma_p(\alpha)$ of meromorphically univalent functions defined in $E = \{z : z \in \mathbb{C} \text{ and } 0 < |z| < 1\}$. We obtain coefficients inequalities distortion theorems, radius of convexity, Closure theorems and an integral transforms. Finally we obtain application involving modified Hadamard products for the class.

Keywords and Phrases : Meromorphic, distortion, Hadamard product, integral transforms.

2010 Mathematical Subject Classification : 30C45.

1. Introduction

Let Σ^* denote the class of meromorphic functions of the form

$$f(z) = \frac{1}{z} + \sum_{k=1}^{\infty} a_k z^k, (a_k \geq 0) \quad (1.1)$$

which are analytic in the punctured unit disc $E = \{z : z \in \mathbb{C} \text{ and } 0 < |z| < 1\}$

Let $g(z) \in \Sigma^*$, be given by

$$g(z) = \frac{1}{z} + \sum_{k=1}^{\infty} b_k z^k \quad (1.2)$$

Then the Hadamard product (or convolution) of $f(z)$ and $g(z)$ is given by

$$(f * g)(z) = \frac{1}{z} + \sum_{k=1}^{\infty} a_k b_k z^k \quad (1.3)$$

A function $f(z) \in \Sigma^*$ is meromorphically starlike of order α ($0 \leq \alpha < 1$) if

$$-\operatorname{Re} \left\{ z \frac{f'(z)}{f(z)} \right\} > \alpha, (z \in E) \quad (1.4)$$

The class of all such functions is denoted by $\Sigma^*(\alpha)$. A function $f \in \Sigma^*$ is meromorphically convex of order α ($0 \leq \alpha < 1$) if

$$-\operatorname{Re} \left\{ 1 + \frac{z f'(z)}{f(z)} \right\} > \alpha, (z \in E) \quad (1.5)$$

The class of such functions is denoted by $\Sigma_k^*(\alpha)$. The classes $\Sigma^*(\alpha)$ and $\Sigma_k^*(\alpha)$ were introduced and studied by Pommerenke [6], Miller [4], Mogra et al [5] and others.

For a function $f(z) \in \Sigma^*$, Frasin and Darus [2] defined an operator $I^n : \Sigma^* \rightarrow \Sigma^*$ as follows.

महादेवी वर्मा के रेखाचित्रों में समाज जीवन और पुरुष- “स्मृति की रेखाएँ” के संदर्भ में

प्रा. डॉ. डमरे मोहन मुंजाभाऊ

माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम, जि.परभणी- 431720

Corresponding Author- प्रा. डॉ. डमरे मोहन मुंजाभाऊ

Email- mohandamre@gmail.com

प्रस्तावना:

यह जानकर हिंदी प्रेमी बेहद प्रसन्न हुए हैं कि आधुनिक हिंदी साहित्य जगत में एक चर्चित साहित्यकार के रूप में छायावाद के चार आधारस्तंभों में से एक महादेवी वर्मा को माना जाता है। हिंदी साहित्य में महादेवी वर्मा जी का कार्य बेहद मौलिक और सराहनीय है। इसलिए मैंने महादेवी वर्मा पर आलेख लिखने का निश्चय किया है। उनके हिंदी साहित्य में कार्य और योगदान के लिए हृदय से नमन करते हुए यह छोटासा आलेख समर्पित है।

महादेवी वर्मा छायावाद के चार प्रमुख आधारस्तंभों में से एक हैं। उन्हें आधुनिक युग की गीरा कहा जाता है। महादेवी वर्मा का जन्म १९०७ में फरुखाबाद उत्तरप्रदेश के एक संपन्न परिवार में हुआ। आपके कुल पाँच काव्य संग्रह 'नीहार', 'रश्मि', 'नीरजा' सांध्यगीत, दीपशिखा प्रकाशित हुई हैं। आपकी गद्य रचनाओं में 'स्मृति की रेखाएँ', 'श्रुति के चलचित्र शृंखला की कड़ियाँ', 'पथ के साथी' प्रसिद्ध हैं। उनका स्वभाव एवं संस्कार संपूर्ण रूप से भारतीय हैं। संयम, साधना, शील और मर्यादा की वे प्रतीक हैं। जिसका प्रभाव उनके साहित्य पर दिखाई देता है। महादेवी वर्मा एक विविधमुखी साहित्यकार हैं। उन्होंने गद्य और पद्य दोनों प्रकार की रचनाएँ की हैं। महादेवी जीने कवित्व के साथ-साथ रेखाचित्र तथा निबंध भी लिखे हैं। महादेवीजीने अपने गद्य साहित्य में विशेषकर भारतीय नारी की दुर्दशा को वाणी दी है। उनके साहित्यिक योगदानपर उन्हें मंगलाप्रसाद पारितोषिक और पद्मभूषण की उपाधी से भी सम्मानित किया गया है। ऐसी महान लेखिका के संदर्भ में प्रस्तुत शोधपत्र महादेवी वर्मा के रेखाचित्रों में समाज जीवन और पुरुष' पर प्रकाश डाला गया है।

रेखाचित्र कारों में महादेवी वर्मा का नाम यथेष्ट सम्मान का अधिकारी बन चुका है। स्वाभाविकही है कि इन चित्रों में महादेवी वर्मा का अपना जीवन भी आ गया है। कहना यह है कि, महादेवी ने 'स्व' को ही केन्द्र में रखा है। जहाँ कहीं उनके सम्बन्ध-सूत्रों की भावमयी स्थितियों के चित्रण हुए हैं, वहाँ वहाँ दौर्भाग्य के स्थान पर भाव विगलित करुणा के ही दर्शन होते हैं।

'स्मृति की रेखाएँ' के प्रथम रेखाचित्र की प्रारंभिक पंक्तियों को देखना अनुपयुक्त न होगा, क्योंकि इन पंक्तियों

में 'भक्ति' का परिचय दिया गया है। यह परिचय कितना लेखिका सापेक्ष है यह यहाँ स्वतः स्पष्ट हो जाता है। "जब कोई जिज्ञासु उससे इस सम्बन्ध में प्रश्न करता है, तब वह पलकों को आधी पुतलियों तक गिराकर और चिंतन की मुद्रा में ठुडकी को कुछ उपर उठाकर विश्वास भरे कंठ से उत्तर देती है- "तुम पंचे का बताई - यह पचास बरिस से संग रहित है।" इस हिसाब से मैं पचहत्तर की ठहरती हूँ और वह सौ वर्षों की आयु थी पार कर आती है। इसका भक्ति को पता नहीं। पता हो भी, तो संभवतः वह मेरे साथ बीते हुए समय में रतीभर भी कम नहीं करना चाहेगी। मुझे तो विश्वास होता जा रहा है कि कुछ वर्षों बीत जाने पर वह मेरे साथ रहने के समय को खींचकर सौ वर्षों तक पहुँचा देगी, चाहे उसके हिसाब से मुझे १५० वर्षों की असंभव आयु का भार क्यों न ढोना पड़े।"

भक्ति का चित्र अपनी विविधता में अनेक व्यक्तियों और घटनाओं पर अपना प्रकाश अनेक रंगों और कोणों से डालता है। ग्रामिण संस्कृति की प्रतीक भक्ति ने माध्यम से लेखिका ने ग्रामिण समाज चलनेवाली प्रतिव्यवस्थाओं, शोषण और स्वार्थ की सूक्ष्मतम प्रक्रियाओं तथा पारिवारिक संघर्ष की विभिन्न मुद्राओं का सुंदर चित्र अपनी व्यापक शैली में खींचा है सारा परिणेश साकार हो उठता है। " पाँच वर्षों की आयु में उसे हंडिया ग्राम के एक गोपालक की सबसे छोटी पुत्रवधू बनाकर पिताने शास्त्र से दो पग आगे रहने की ख्याति कमाई और नौ वर्षीया युवती का गौना देकर विमाता ने, बिना माँगे पराया धन लौटाने वाले महाजन का पुण्य लुटा। पिता का अगाध प्रेम के कारण ईष्यालु और संपत्ति रक्षा में सतर्क विमाता ने उनके मरणान्त रोग का समाचार भेजा। जब वह मृत्यु की सूचना बन चुका

हिंदी उपन्यासों में आदिवासी विमर्श

प्रा. डॉ. डमरे मोहन मुंजाभाऊ

माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम
जि. परभणी

“सिर्फ हाशिये पर जिन्दगी टहल रही है आज तक।

हम कौन थे, क्या हो गए, यह खोज करनी चाहिए।”

भारत अनेक जन जातियों संप्रदायों, संस्कृतियों, का महा भंडार है। भारतीय समाज व्यवस्था में जाति व्यवस्था का अहम योगदान है। आर्यों का भारत में आगमन तथा आर्यों एवं अनार्यों के बीच लम्बा संघर्ष, आर्यों द्वारा आदिवासियों का क्रूर संहार तथा भय की वजह से अनार्यों को वनों में भाग जाना पड़ा। मित्रों यही से आदिवासियों की सामाजिक दुर्दशा का प्रारंभ हुआ। सैकड़ों वर्ष बीत गए पर आज भी आदिवासी समूह जंगलों, वनों में जीवन यापन कर रहा है। हम जानते हैं कि हमारे वैदिक साहित्य तथा रामायण, महाभारत में भी दैत्य, राक्षस, असुर कई ऐसे अनेक उपहास पूर्व शब्दों से अनार्य को नवाजा गया। माना जाता है कि मानव जाति का जन्म मूलतः अफ्रीका माना जाता है। आगे दस हजार वर्ष पूर्व तक मानव जाति आदिवासी जीवन जीती रही अर्थात् उनका जीवन जंगल एवं प्रकृति पर निर्भर था। इस अवस्था में मानव जाति दुनिया के कोने-कोने तक पहुंची। आज की मानव संस्कृति की विविधता की न्यू आदिवासी अवस्था में पड़ी है।

साहित्य को समाज का दर्पण कहलाया जाता है। हिंदी साहित्यकारों ने अपनी लेखनी के द्वारा उनकी वेदना, पीड़ा, जीवन अभाव को बेखूबी से लिखा है। आधुनिक काल में हिंदी की उपन्यास विधाने अपने समय और समाज को सम्पूर्णता के साथ अभिव्यक्त किया है। इस संदर्भ में उपन्यास सम्राट प्रेमचंद जी ने कहा है, “मैं उपन्यास को मानव जाति का चित्र मानता हूँ।” मानव चरित्र पर प्रकाश डालना और उसके रहस्य को खोलना ही उपन्यास का मूल तत्त्व है। आज वर्तमान के हिंदी उपन्यासों में अनेक प्रकार के विमर्श की धूम मची है। इसी में

हिंदी की पत्रकारिता में पं. माखनलाल चतुर्वेदी का योगदान

प्रा. डॉ. मोहन मुंजाभाऊ डमरे

माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम, जि.परभणी- 431720

ईमेल- mohandamre@gmail.com भ्रमणध्वनी- 9423737955

प्रस्तावना:

“खींचो न कमान न तलवार निकालो

जब तोप मुकाबिल हो तो अखबार निकालो”

हिंदी पत्रकारिता की भारत की स्वाधीनता संग्राम में अहम भूमिका थी। उस संग्राम को दिशा देने का काम मुख्यतः पत्रकारिता ने ही किया। उस समय वह व्यवसाय नहीं था, वृत्ति थी। इसलिए हर प्रकार की कीमत चुका कर पत्रकारों ने आजादी की लड़ाई जारी रखी। पत्रकार फौसी पर चढ़े, काले पानी की सजा भुगतनी पड़ी, जेल गए, पता नहीं क्या-क्या सहा..? तब पत्रकारिता प्रखर देशभक्ति का दूसरा नाम था। पत्र और पत्रकारों के लिए तब एक ही दुश्मन था अंग्रेज। एक ही देश था-हिंदुस्तान एक ही लक्ष्य था-आजादी और एक ही नेता था पहले- तिलक, बाद में गांधी।

1857 ई. में दिल्ली से हमें आजादी समाचार पत्र निकला इसके संपादक अजीमुल्ला खॉं थे। 1857 ई. की क्रांति में इसकी भी भूमिका अहम रही। इसमें तत्कालीन भारत का राष्ट्रगीत छपा था।

“हम है इसके मालिक हिंदुस्तान हमारा

पाक वतन है कौम का जन्नत से भी प्यारा

आज शहीदों ने तुमको अहले वतन ललकारा

तोड़ो गुलामी की जंजीरे ए बरसाओ अंगारा”।¹

1857 की क्रांति की असफलता के कारण सब में उदासीनता छा गई अंग्रेज रात-दिन कूटनीति कर रहे थे।

डेढ़ सौ सालो तक गुलामी में सड़ने वाले इस देश की दिल और दिमाग को सही राह पत्रकारिता ने बताई। उसने यहां की जनता का राजनीतिक संस्कार किया। वर्षों से जड़ जमा कर बैठी हुई सामाजिक बुराइयों को निकाल बाहर करने की कोशिश की समाज सुधार की कई नई राहें निकाली। पत्रकारिता नेतृत्व भी कर रही थी और सलाह भी दे रही थी। जातिभेद, धर्मभेद, प्रांतभेद या भाषा भेद तब कोई नहीं रखते थे। लोग हर कीमत पर आजादी की जंग लड़ना चाहते थे। हर प्रांत से प्रांतीय भाषाओं में जो भी दो-चार पत्रों का समाचार पत्र निकालता वह ब्रिटिश सत्ता को चुनौती देने से बाज नहीं आता। संघर्ष में पनपति यह नैतिकता और हिम्मत गांधी जैसी नेता की देन थी। नैतिक साहस का पूरे समाज में फैलता यह दौर भी गांधीजी जैसे एक पत्रकार के कारण ही था। स्वतंत्रता संग्राम का इतिहास एक दृष्टि से पत्रकारिता का ही इतिहास है। स्वतंत्रता मिली अवश्य पर स्वाधीनता मिली ऐसा नहीं कहा जा सकता।

हिंदी पत्रकारिता और स्वाधीनता आंदोलन: -

भारतीय स्वतंत्रता संग्राम में हिंदी पत्रकारिता की अहम भूमिका थी। स्वतंत्रता आंदोलन की अपनी कुछ विशेषताएं थी। पहली बार सारा देश एक दुश्मन के खिलाफ खड़ा हुआ जो इसके पहले कि इतिहास में कभी नहीं हुआ था। दूसरे, संघर्ष के और लड़ाई के जो हथियार उसके पास थे - सत्याग्रह, असहयोग और अहिंसा वह इसके पहले की राजनीतिक इतिहास में न कभी किसी ने प्रयुक्त किए थे, न ही उसके बारे में कभी सोचा तक था। तीसरे, इस बार स्वतंत्रता के संघर्ष में बच्चे, बूढ़े, औरतें, किसान, मजदूर से लेकर मध्यवर्ग और बुद्धिजीवी तक मैदान में उतरे थे। जो

6.

म. गांधींचे समाज विज्ञान आणि त्यांचे राजकीय तंत्रज्ञान

प्रा.डॉ.उद्धव गणपतराव निर्वळ

माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम जि. परभणी

प्रस्तावना

महात्मा गांधी दक्षिण आफ्रिकेहून परतले आणि भारतभर फिरले तेही रेल्वेच्या तिसऱ्या वर्गाने कारण गांधीजींना खरा भारत पहायचा होता. समजून घ्यायचा होता त्यांच्या निरीक्षण शक्तीने त्यांना जे पाहता आले त्याचा उपयोग पुढच्या काळात त्यांनी केला. नरहर कुरुंदकर म्हणतात त्याप्रमाणे वरकरणी कितीतरी विसंगत वाटणारे गांधीचे वर्तन व भूमिका खोलात जाऊन विचार केल्यावर त्यात एक निश्चित सुसंगती आपल्याला दिसून येते.

भारतात अनेक धर्म असूनही लोक अगदी एकमेकांसोबत गुण्यागोविंदाने आणि पर्यावरण पूरक अशी जीवनशैली जगत होते. प्रत्येक भागाचे वेगळे वैशिष्ट्ये असूनही भारतीय संस्कृतीत उच्चतम मूल्यांचा आधार अहिंसा हाच होता. खरं म्हणजे ती एक निसर्गनुकूल अशी जीवन पद्धती होती. आजही ती भारतीयांत दिसते तिला शतकानुशतकांचा आधार आहे. सर्वच धर्मांचे अनुयायी भारतात नांदतात ही एकच भूमी एवढी विस्तीर्ण व विविध वैशिष्ट्यनी नटलेली आहे की, इथे त्यांचे आत्मिक असे नाते बनलेले आहे या आधारे गांधीजींनी आपला मार्ग आखला "प्रेम" हाच त्यांचा आधार बनवला व त्याला 'अहिंसा' या नावाने आधीपासूनच मान्यता होती याचे अनुकरण पुढे सर्व भारतभर झाले. सत्य -अहिंसा हा मानवी वर्तणुकीचा वस्तूपाठ गांधीजींनी दिला.

गांधीजींच्या राजकीय तंत्राची आजची गरज

- १) पक्ष पद्धतीचा विपर्यस्त विकास:- गांधीजींना अभिप्रेत असलेली पक्ष पद्धती आज जी दिसते ती कधीच नव्हती. लोकशाही संसदीय शासन पद्धतीत लोकांनुवृत्ती पक्षाने युक्त असली पाहिजे. म्हणजे ही व्यवस्था माणूस केंद्रस्थानी मानणारी पाहिजे असे त्यांना वाटत असे. संस्था, पक्ष लोकांना वेढीस धरणारे नसावेत. जुलूम जबरदस्ती, खोटा प्रचार याला तिथे थारा नव्हता म्हणूनच कोणत्याही एका पक्षाची हुकूमशाही महात्मा गांधींना मान्य नव्हती म्हणून तर सामाजिक आर्थिक लोकशाहीचे संवर्धन होण्यासाठी महात्मा गांधींनी स्वातंत्र्यानंतर काँग्रेसचे ही विसर्जन करा अशी सूचना केली होती. गांधीजींनी अपक्ष पद्धतीचे समर्थन केले होते आज पक्षात पक्षांतर बंदी विधेयकावरून पक्ष फुटी बाबत संभ्रम आहे. ७१वसेना राष्ट्रवादी काँग्रेस यांच्या पक्ष फुटी वरून कुमार सप्तर्षी यांच्यासारखे राजकीय विचारवंत आपले परखड मत मांडत आहेत आणि एकूण व्यवस्थेवरच ते प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहे.
- २) राज्य व्यवस्थेतील संघर्ष:- केंद्र सरकार, राज्य सरकार यांच्यातील अधिकाराची वाटणी यात झुकते माप राज्याऐवजी केंद्राला मिळाले पुन्हा राज्यामध्ये प्रदेश विभाग अशी साखळी वरून खालती हा क्रम निवडला गेला त्यासाठी मजबूत संघराज्य निर्माण झालं पाहिजे परंतु यावरून काहीतरी वेगळा मार्ग पाहिजे असे गांधीजींना वाटत होते. निदान सरकार केंद्र असो वा राज्याची त्यांनी स्थानिक लोकांना त्यांच्या व्यवस्थेप्रमाणे अधिकार द्यावेत की जेणेकरून त्यांचे जीवनमान उंचावे व देशाचीही प्रगती होईल. देशाच्या राज्याच्या कायदे मंडळातून माणूस हट्टार होऊ नये असेच त्यांना वाटत होते. म्हणूनच स्वावलंबी खेडे यावर त्यांनी भर दिला.
- ३) सत्तेचा केंद्रबिंदू खेडेगाव:- भारतातील सत्तेचा केंद्रबिंदू हे खेडेगाव असले पाहिजे. कारण भारत हा खेडेगावांचा देश आहे. खेडे सुधारले तर देश सुधारेल अशी ग्राम केंद्री सत्तेची भूमिका गांधीजींना मांडायची होती.
- ४) मास पॉलिटिक्स:- राजकारणाच्या संदर्भात महात्मा गांधी मास पॉलिटिक्स ची भूमिका महत्त्वाची मानतात कारण भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर हा देश माझा आहे अशी जाणीव समाजातल्या सामान्य माणसाला वाटली पाहिजे यासाठी गांधीजी म्हणतात देशाच्या व्यवस्थेच्या जनता हीच केंद्रस्थानी असली पाहिजे.
- ५) लोकप्रतिनिधींना सामाजिक सेवेचा आधार:- आजच्या काळात जे लोकप्रतिनिधी विविध माध्यमातून साधनांचा आधार घेऊन शोषण करणारे प्रतिनिधी बनतात त्यामुळे स्वार्थ केंद्रित राजकारण व सत्ताकारण झाले. त्यामुळेच महात्मा गांधीजींनी भविष्याचा वेध घेऊन लोकप्रतिनिधी व सामाजिक सेवेवर निवडला जावा अशी भूमिका मांडतात. क्रांतीसाठी साधन सुचिता महत्त्वाची साध्या पेक्षा साधन महत्त्वाचे आहे. प्रतिक्रांती निर्माण करण्यासाठी राजकारण हे गांधीजींचे राजकीय तंत्र आहे.
- ६) विकासाचे चुकीचे पाश्चात्य परिमाण :- स्वातंत्र्यपूर्व काळापेक्षा स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात प्रशासनातील गुंतागुंती वाढल्या आहेत. केंद्र सरकार, राज्य सरकार त्यांचे नियम कायदे त्यासाठी यंत्रणा यातील समन्वय राहिला नाही. परिणाम झाल्यावर विकासाचे पाश्चात्य परिमाण आपण स्वीकारले व नको नको म्हणताना विकास लादला. जुन्या पारंपारिक जीवन पद्धतीला मूल्यायुक्त जीवनक्रमाऐवजी भौतिक झगमगाट आम्ही स्वीकारला व त्यासाठी नवे कायदे, त्याच्या अंमलबजावणीची यंत्रणा इत्यादी विविध विचार प्रवाहांना सोयीचा कायदा न राहता विभक्तीकरणाचा वास त्या कायदांना येऊ लागला. तिथे राष्ट्रीय प्रादेशिक असेही हित संबंध जोपासले गेले एकूणच काय तर भारतीय प्रशासन सेवा जणू खेड्यातील सामान्य माणसांसाठी नाहीच ती केवळ शहरापुरतीच राहिली. तिथेही वरून- खाली अशा अनुक्रमाने अधिकार राहिले.
- ७) हे सारे सामान्य माणसासाठी :- महात्मा गांधीजींना स्वातंत्र्याची पाई नव्हती त्यांना फक्त एवढीच काळजी होती की इथल्या सामान्य माणसाला त्याच्या मज्जीप्रमाणे जगता आले पाहिजे. कायदे प्रशासन त्याला अडचण करणारे नसावेत, जमलं तर त्याला मदत करणारी यंत्रणा असावी. सामान्य माणूस हाच केंद्रबिंदू असावा यासाठी ते तडफडत होते.
- ८) माझे सत्याचे प्रयोग:- माझे जीवन हाच माझा संदेश असे सांगणाऱ्या बापूंनी आपले आत्मकथेतून बऱ्याच गोष्टी स्पष्ट करून सांगितलेल्या आहेत. आपला प्रवास कसकसा झाला हे ते अतिशय स्पष्ट शब्दात विशद करतात, कुठलाही बडेजाव न आणता त्यांनी आत्मकथा लिहिली. "महादेवभाई देसाई" त्यांचे सहकारी होते त्यांनी गांधी कथेतून हे सारे पदर उलगडून दाखविले आहेत. केवळ सत्य-शोधन हाच गांधीजींचा हेतू होता, एका सामान्य माणसाचे महात्म्यात रूपांतर कसे होते याची भान यातून येते. तेव्हाचे प्रश्न त्यावर केलेली

आचार्य विनोबा भावे यांच्या दृष्टिकोनातून विज्ञान आणि अध्यात्म

प्रा.डॉ. उद्धव निर्वळ

राज्यशास्त्र विभाग, माधवराव पाटील, महविद्यालय, पालम

Corresponding Author- प्रा.डॉ. उद्धव निर्वळ

Email- uddhavnirwal77@gmail.com

प्रस्तावना:-

भारतीय स्वतंत्र लढत म. गांधींनी वेळोवेळी जे तत्व आणि नीती वापरली व सर्व भारतीयांना 'सत्य आणि अहिंसा' हे तत्व अंगीकारून स्वातंत्र्य लढयात भाग घेऊन इंग्रजा विरुद्ध लढायला प्रवर्त केले. त्याच विचारधारेतून आपले वेगळेपण जपून ही गांधीजींच्या मार्गावरूनच विनोबांनी प्रवास केला. उलट स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर विनोबांनी सत्य आणि अहिंसेचा मार्ग स्वीकारून भूदान चळवळ व ग्रामदान चळवळ राबवली. भारतीय इतिहासात ती एक स्वप्रवत वाटणारी घटना असली तरी मानवी इतिहासात हा अनुभव वेगळा होता, ज्यामुळे सामाजिक परिवर्तनाला आध्यात्मिक पैलू आणि विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन हा मुख्य आधार होता. म्हणून भारत वर्षामध्ये मोठाच लढा त्यामुळे उभारला गेला दुर्दैवाने तो भारतीय नेतृत्वाला व भारतीय लोकांना समजला नाही. परंतु आज जे प्रश्न समाजात उपस्थित होताना दिसतात ते दिसले नसते. लोकांना आध्यात्मिक जोड दिल्यावरच त्याची सामाजिक वर्तन नियंत्रित करता येते हे विनोबांनी आपल्या प्रयत्नातून सिद्ध केले.

आचार्य विनोबा भावे हे महात्मा गांधींचे खास पटशिष्य म्हणावे अनुयायी 'पहिला सत्याग्रही' होते. महात्मा गांधीजींचा प्रभाव अर्थात नाकारता येत नाही. तरीही त्यांचे व्यक्तिमत्व वेगळ्या पैलूंनी विकसित असण्याचे आपल्या लक्षात येते. विज्ञानवादी दृष्टी व अध्यात्म बाबत पुरेशी जागृती हे विनोबाजींची खास वैशिष्ट्य मानवी लागेल. म्हणून उपस्थित संशोधन कार्यामध्ये 'आचार्य विनोबा भावे यांच्या विज्ञान आणि याबाबतचा दृष्टिकोन' समजून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. सध्याचे काही सामाजिक प्रश्न सोडवण्यासाठी ती उपयोगी ठरणार आहे.

A) Origin of the Research Problem:-

भारतात सर्व नैसर्गिक साधन संपत्ती उपलब्ध आहे परंतु प्रायोगिक नवा दृष्टिकोन न स्वीकारता जुना पारंपारिक दृष्टिकोन स्वीकारल्यामुळे आज खूप मोठी विपमता समाजात दिसून येते. ही दरी कमी होण्यासाठी स्वातंत्र्य आणि समतामुलक दृष्टिकोन विकसित होण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. हीच खरी क्रांती. व्यक्तीचे जीवन हे व्यक्तिगत आणि सामाजिक पातळीवर विभागले पाहिजे ना की धार्मिक पातळीवर कारण सर्व धर्मातून ईश्वराची असते विनोबांना ही अस्तित्व मान्य आहे पण अवडंबर नको असे ते म्हणतात.

सामाजिक विपमता आणि बेरोजगारीचे निर्मूलन झाल्याशिवाय खरा विकास होणार नाही ही विनोबांची खात्री होती. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतरची बरीच वर्षे चिंतन केले आणि आपला भरकटलेला प्रवास ताळ्यावर आणण्यासाठी स्वच्छ आध्यात्मिक, वैयक्तिक आध्यात्मिक वातावरण निष्ठेचा पायावर असले पाहिजे असा तो आग्रह धरतात. चमत्कारा पेक्षा सापेक्ष नियम महत्वाचे म्हणून विज्ञानाचा आधार हवाच असे ते मानतात. प्रखर बुद्धिवादातून ही विज्ञाननिष्ठा आकाराला येते तिचीच आजच्या भारतीय समाजाला गरज आहे. " मधू सनातन तत्वांचा अभ्यास समजून घेतल्यावर विनोबांनी कर्म मार्गाचा व कर्म सिद्धांताचा अभ्यास केला.

गीतेतील श्लोक नव्या आशयांनी समजून सांगितले व तो सामाजिक आचरणासाठी महत्त्वपूर्ण वेळ असतो. त्यामुळे व्यक्तीचे वर्तन नियंत्रित राहण्यास मदत होते.

B) Interdisciplinary Relevance (आंतरविद्या शाखीय महत्त्व)

आचार्य विनोबांचे विचार आणि त्यांनी केलेले कार्य हे एका चौकटीपुरते मर्यादित नाही. विनोबांच्या चिंतनाला सामाजिक, राजकीय आणि तत्त्वज्ञांचा आधार होता. त्याचे विचार मानसशास्त्रांनी अध्यात्म यावर मांडणी केलेली आहेत. त्यात त्यांची स्वतःचे अनुभव असल्याने भूत, वर्तमान आणि भविष्य याविषयी त्यांचे सखोल चिंतन होते. मानवी वर्तन आणि मानवी पिढ्यांचे भवितव्य हा गाभा त्यांच्या विचारातील असल्याचे आपल्या लक्षात येते.

एकंदरीत सर्व विषयाला स्पर्श करणारे त्यांचे विचार वर्तनवादापलीकडे उत्तर वर्तनवादी आणि आधुनिकतेकडे वाटचाल करतात. मानवी विकासात औद्योगिक क्रांतीनंतर भौतिक सुख सुविधा मिळूनही खरा विकास आपल्याला साध्य झाला नाही. त्यासाठी विचारांची आवश्यकता आहे असते असे फ्रॉइड या मानसशास्त्रज्ञाचे मत होते व तिथे अध्यात्माची आवश्यकता असते. विज्ञानवादी दृष्टिकोन आणि आध्यात्मिक चिंतन असेल तरच करा विकास

लोकसाहित्यातील म्हणी : एक चिंतन**प्रा.डॉ. कालिदास गुडदे**

माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम

लोकांनी लोकांसाठी निर्माण केलेले सहित्य म्हणजे लोकसाहित्य होय. लोकसाहित्याची परंपरा ही हजारो वर्षांची जुनी परंपरा आहे. त्याचा कर्ता अनामिक असतो, त्यामध्ये समूहमनाच चित्रण प्रगट झालेले आहे. म्हणून त्या साहित्याला मराठीमध्ये 'पाचवा वेद' असे म्हटले आहे. काळाच्या ओघामध्ये लोकांनी निर्माण केलेला हा चिरंतन ठेवा आहे. हे अधुनिक युगातल्या कुठल्याही मानवाला नाकारता येत नाही, हे आपणाला दिसून येते. लोकसाहित्यातून आलेला आचार-विचार, संस्कृती, नीती, न्याय, प्रेम या मूल्यांचा नव्या पिढीला संस्कार व्हावा आणि आपली प्राचीन संस्कृतीच जतन व्हावी. यासाठी लोकसाहित्याचा अभ्यास जगभर केला जातो. आणि लोकसाहित्यातल्या विचाराला आजही आगळ वेगळ महत्त्व आहे. हे विसरून आपल्याला चालणार नाही. हे आज जगमान्य झालेले आहे.

आपल्या देशातील लोकसाहित्य समृद्ध आहे. त्यातील 'म्हणी' विचार हा मानवी जिवनाला व्यापण राहणारा विचार आहे. लोक परंपरेतून आणि अनुभवातून ज्या काही 'म्हणी' निर्माण झाल्या त्या अत्यंत अर्थपूर्ण व व्यवहार शिकवणाऱ्या आहेत. नीती, न्याय यांचे पालन कस करावे, हा आदर्श पाठ त्यांनी मानवाला घालून दिला आहे. म्हणीतील विचारामुळे माणूस विचारप्रवण बनतो. त्याच्या मस्तकात विचार जन्माला येतात. आणि विचारामुळे माणूस इतिहास घडवितो. अनुभवाने मानवी जीवन समृद्ध होते. अनुभव हे मानवाच्या जगण्याच शहानपण आहे. हे आपल्याला लोकसाहित्यातून पहायला मिळते.

माणूस जेव्हा जन्माला आला तेव्हापासून ते आजतागायत विचारामुळे त्याची प्रगती झाली आहे. मानवी जीवनातील सुख-दुःख, नाती-गोती, नीती-अनीती, खरेपणा-खोटेपणा, चढ-उतार याच्या कसोटीवर जे शिल्लक राहते ते मानवी जीवन होय. हे आपल्याला लोक साहित्यातील म्हणीतील विचार शिकवतात. मानवी जीवन हे सुख-दुःखाने खचाखच भरलेला पेला आहे. नीती, न्याय, नाती विसरलेल्या मानवाला भानावर आनण्याच काम म्हणी विचार करतात. तंत्रज्ञानाच्या युगामध्ये मानवाचे माणूसपण हरवलेले आहे. अशा मानवाला न्यायाची, प्रेमाची, संस्काराची, पावित्र्याची शिकवण देण्यासाठी म्हणी विचारातून होणारे मानवी प्रबोधन हे अत्यंत महत्वाचे आहे. म्हणी विचार हा समूह मनाचा विचार आहे. काळाच्या ओघामध्ये तो शिळा होत नाही. तरसातत्यान दिशादर्शक ठरतो असा हा स्वयंभू विचार आहे. काल, आज, उद्या तिन्ही काळामध्ये जिवंत असणारा विचार आहे. म्हणून म्हणी समाजाला मार्गदर्शक ठरतात.

महाराष्ट्रातील अनेक लोकसाहित्याच्या अभ्यासकाने लोकसाहित्याचा अभ्यास करून ते किती महत्वाचा आहे हे नव्याने समाजाला सांगितलेले आहे. महाराष्ट्रातील लोककथा, लोकगीते, धनगराची गाणी, कुंभागाची डहाक, ख्रियांची गाणी, ओवी, उखाणं, यातून महाराष्ट्राची लोकसंस्कृती किती समृद्ध होती याचे चित्रण आपल्याला पाहायला मिळते. नव्या पिढीला हा समृद्ध ठेवा मिळावा यासाठी अनेक अभ्यासकांनी जिवाचे रान करून लोक साहित्याचा ठेवा पुढच्या पिढीला देण्यासाठी अहोरात्र प्रयत्न केले. त्यामध्ये डॉ. प्रभाकर मांडे, डॉ. शरद व्यवहारे, डॉ. सरोजनी बाबर, डॉ. कमलबाई देशपांडे, डॉ. शांतशेळके, दुर्गाबाई भागवत या अभ्यासकांनी महाराष्ट्राची संस्कृती आणि परंपरा जोपासण्यासाठी अपार मेहनत घेतली हे कोणालाही नाकारता येणार नाही.

विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाने मानवाची कितीही प्रगती झाली असली तरी येणाऱ्या प्रत्येक पिढीला संस्कार, नीती, न्याय, प्रेम, व्यवहार, स्पर्श, मैत्री, भावना, बचत, व वृक्षाचे महत्त्व निसर्ग नियमाने जगणं, निसर्गाचे संवर्धन करणे, चारित्र्य, पावित्र्य, संयुक्त कुटुंबाचे महत्त्व. दिशाहीन झालेल्या कुटुंबाला दिशा दाखवणे हा महत्त्वपूर्ण विचार लोक साहित्यातील म्हणी विचाराने दिलेला आहे. हे आपल्याला दिसून येते, काळाच्या किती तरी पुढे जाऊन हा विचार

संत साहित्यातील पर्यावरण

प्रा.डॉ.कालिदास गुडदे

माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम, ता.पालम जि.परभणी

वारकरी संप्रदायाची स्थापना तेराव्या शतकात संत ज्ञानेश्वर आणि संत नामदेव यांनी केली. चंद्रभागेच्या वाळवंटात अठरा पगड जातीचे संत एकत्रित करून समतेच्या विचार धारेवर वारकरी संप्रदायाचा जन्म झाला. या मेळ्यात संत जनाबाई, संत सखूबाई सारख्या महिला संतांना स्थान मिळाले हे विशेष होय. संत साहित्याने जातीभेद, वर्णभेद, वंशभेद नाकारला. विठ्ठलाची भक्ती करण्यासाठी फक्त भक्ती भाव लागतो. हा विचार जनसामान्य सर्व स्तरातील लोकांना रुचेल, पचेल अशा प्रेमळ भाषेत संतांनी सांगितला. या संप्रदायात सोवळे-ओवळे नाकारले. संत तुकाराम, संत कबीर यांनी आपल्या क्रांतिकारी विचाराने कळस काढला. संत नामदेवांनी हा विचार संबंध भारतभर पोहचविला. शिख लोकांच्या 'गुरुग्रंथसाहिबा' या धर्मग्रंथात संत नामदेवांच्या अभागांच्या काही रचना समाविष्ट करण्यात आल्या. इतका समतावादी विचार संतांनी समाजाला दिला. समता आणि ममता समाजात निर्माण झाल्याशिवाय समाजातील भेदाभेद नष्ट होणार नाहीत. हे त्यांनी चांगले ओळखले होते. संत साहित्य हे एकविसाव्या शतकातील समाजाला दिशा देणारे ठरले आहे. संत जनाबाई आपल्या अभागातून विठ्ठल भक्तीचे महत्त्व सांगते. स्त्री आणि पुरुष निसर्गात समान आहेत. हे सूत्र त्यांनी अभागातून मांडले आहे.

देव भक्तीचा भुकेला ।

याती कुळ नाही त्याला।

विठ्ठल हा भाव-भक्तीचा भुकेला आहे. त्याला ज्ञात, धर्म, पंथ, वर्ण हे सर्व अमान्य आहे. हा विचार त्यांनी आपल्या रचनेतून समाजमनाला पटवून दिला.

संत तुकारामांची अभागवाणी अंधाराकडून प्रकाशाकडे घेऊन जाणारी आहे. त्यांच्या अभागांत सर्व विषय त्यांनी लिलया पेलले आहेत. त्यांनी जवळपास ४५०० अभाग लिहून समाजमन मजबूत केले आहे. त्यांनी त्यांच्या अभागांत मानवाचा आणि निसर्गाचा किती अनन्य संबंध आहे ते पटवून दिले आहे. पर्यावरण चांगले राहण्यासाठी त्यांनी वृक्षाचे महत्त्व सांगितले आहे. ते पुढे म्हणतात...

वृक्षवल्ली आम्हा सोयरीं वनचरे।

पक्षी ही सुस्वरे आळविती ।।

वृक्षाच्या सहवास मानवाला जसा आवडतो तसा तो पशू-पक्षी, किडा-मुंगी यांनाही प्रिय आहे. वृक्षामुळे जमिनीची धूप थांबते. भरपूर पाऊस पडतो. गुरे-ढोरे यांच्या चारापाण्याची सोय होते. निसर्गातील जे जीव-जंतू आहेत. त्या सर्वांना आनंदी राहण्यासाठी वृक्षाचा सहवास अत्यंत महत्त्वाचा आहे. वृक्ष एवढे परोपकारी आहेत. म्हणून वृक्षांवर कुन्हाड कोणीही चालवू नये. नेहमी त्यांचे रक्षण करावे. पर्यावरण रक्षण करणे हे मानवाचे प्रथम कर्तव्य आहे. वृक्ष फुले, फळे, लाकूड मानवाला देतात. याचे भान मानवाने ठेवले पाहिजे. आधुनिक काळात वृक्षाची कत्तल केली जात आहे. त्यामुळे पर्यावरण बिघडले आहे. उन्हाळ्यात पाऊस आपण पाहतो.

संत ज्ञानेश्वर आपल्या ओवीच्या माध्यमातून वृक्षाचे पर्यावरणासाठी महत्त्व विशद करतात...

“जो खांडावया घावो घाली ।

कां लावणी जयाने केलीं ।

दोघा एकचि साऊली ।

वृक्षु दे जैसा ।।“

वृक्षाच्या ठिकाणी समतेचा भाव असतो. सर्वांना फळे, सावली देतो आणि निसर्गाचे रक्षण करतो. अलीकडच्या काळात मानवाने निसर्ग दुषीत केला आहे. संतांनी सातशे वर्षांपूर्वी पर्यावरणाचे महत्त्व सांगितले आहे. तो विचार पुढे राष्ट्रीय कीर्तनकार म्हणून आपण ज्यांच नाव घेतो ते संत तुकडोजी महाराज यांनी देखील पर्यावरणाचे महत्त्व समाजमनाला पटवून दिले आहे. ते म्हणतात गावाच्या बाजूने प्रातःविधी करू नये तर झाडे लावावी व गावाचे पर्यावरण स्वच्छ ठेवून गावचे आरोग्य चांगले राहिले पाहिजे. असा विचार ते समाजाला देतात. संत विचाराने पर्यावरणाला खूप मोठे प्राधान्य दिले आहे.

एकविसाव्या शतकात यंत्र शक्तीने पर्यावरणाचे फार मोठे नुकसान केले जात आहे. मोठमोठे रोड, बोगदे बनवण्यासाठी पिंपळ, वड, कडूलिंब, चिंच असे हजारो वर्षे आयुष्य असणारी झाडे तोडली जात आहेत. खऱ्या अर्थाने निसर्गाचे आणि मानवाचे भरण-पोषण हे वृक्षच करतात. म. गांधी आपल्या एका पुस्तकात लिहितात...

‘निसर्ग माणसाच्या गरजा पुरवू शकतो.’ निसर्ग आणि पर्यावरण चांगले राहिले तर सजीव सृष्टी जिवंत राहू शकते.

संत जनाबाई यांच्या अभंगातील विद्रोह

डॉ. कालिदास गुडदे

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, माधवराव पाटील महाविद्यालय पालम

वारकरी संप्रदायाची स्थापना तेरावा शतकात संत ज्ञानदेव आणि संत नामदेव यांनी केली. त्यापूर्वी महाराष्ट्रात महानुभव पंथ समाज प्रबोधनाचे काम करीत होता महानुभव पंथांनी आपल्या विचारसरणीत स्त्री-पुरुष समानता ठेवून काम केले पण ते येथील ब्राह्मण्यवाद्यांना पचनी पडले नाही. त्या काळात महाराष्ट्रात प्रचंड मोठ्या प्रमाणात जातिवाद, वर्णवाद, वंशवाद वाढला होता. माणूस माणसाला किती कमी लेखत असल्यामुळे जातीवादाने सामान्य माणसाला जगणे मुश्किल करून ठेवले होते.

देवधर्माच्या नावाखाली सामान्य सूचित पिढीत माणसाचे जगणे असे झालेले होते. त्याचप्रमाणे स्त्रियांना सुधरे समजले जात असल्यामुळे तिचे क्षेत्रफळ आणि मूळ एवढ्या पुरतेच सीमित राहिले त्यांना आणि सर्वसामान्य जनतेला समानतेचा व अध्यात्माचा संपूर्णपणे अधिकार नाकारलेला होता याचा परिणाम मांग, महार, दोर, चांभार, न्हावी साळी, धनगर असे कितीतरी खालच्या जातीचा उच्चवर्णीय लोकांनी अनन्वित छळ मांडला होता. अशा कठीण काळात संत ज्ञानेश्वर आणि संत नामदेव यांनी सामान्य स्त्री-पुरुषांना भक्तीच्या प्रांतात जात पात अडसर न ठरता भक्तीसाठी फक्त चित्तशुद्धी महत्त्वाची असते त्याला विठ्ठलाची भक्ती करता येते अशी प्रेरणा पेरली.

अठरापगड जातीमध्ये विठ्ठल भक्तीचा समतावादी विचार त्यांनी मांडला आणि कर्मकांडाची कोंडी फोडलीचा समतावादी विचार त्यांनी मांडला. भक्ती करण्यासाठी सोहळ्या ओवळे लागत नाही हा साधा सोपा विचार त्यांनी तत्कालीन समाजाला दिला. त्यामुळे सर्व समाजातील स्त्री-पुरुष वारकरी संप्रदायात येऊन विठ्ठलाची उपासना करू लागले. त्यात संत गोरा कुंभार, संत सावता माळी, संत चोखोबा, संत वंका महार, संत कर्ममेळा, संत नामदेव, संत सोयराबाई, संत कान्होपात्रा, संत जनाबाई, संत सखुबाई, संत रोहिदास, संत कुर्मदास असे कितीतरी विविध जाती धर्मातील संत चंद्रभागेच्या वाळवंटात भगवा पताका घेऊन विठ्ठल नामाच्या गजरात न्हाऊन निघाले. भक्तीचा आनंद घेऊ लागले व पुरुषाच्या बरोबरीने महिला संत सुद्धा आपल्या आध्यात्मिक विचाराला प्रकट करू लागल्या.

"देव भक्तीचा भुकेला।

याती कुळ नाही त्याला ॥"

हा संत नामदेवांनी जनसामान्य शूद्र समजल्या जाणाऱ्या लोकांना समतेचा मंत्र दिल्यामुळे विविध जाती धर्मातील संत कवी आणि कवयित्री आपल्या मनातील आध्यात्मिक भाव आणि विचार अभंगाच्या माध्यमातून प्रकट करू लागल्या. त्यात नाम्याची दासी म्हणून जिने स्वतःला गौरविले अशा संत जनाबाईंनी आपल्या अभंगाच्या माध्यमातून तत्कालीन समाजाच्या विरोधात विद्रोह केला ती आपल्या अभंगात म्हणते -

संत जनाबाई यांच्या अभंगातील विद्रोह

डॉ. कालिदास गुडदे

२३. प्रसार माध्यमांत: मराठी भाषांचा वापर

प्रा. शिंदे भारत विठ्ठलराय

भाधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम.

प्रस्तावना

मानवी समाजातील जीवनाचे प्रतिबिंब आपल्या मातृभाषेतून उमटताना दिसतोय. वर्तमानपत्र, दूरदर्शन, रेडिओ, संगणक, इंस्टाग्रामवर, फेसबुकवर आदी माध्यमां मधून समाज जीवनाचे चित्रण रेखाटलेले दिसते. द्रकश्राव्य आणि श्राव्य माध्यमांतून आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या कालखंडात हा माहितीचा मुक्त खजिना म्हणून समोर येत आहे. नवीन ज्ञान मिळवण्याच्या लालसे पोटी दिवसाची सुरुवात होताना दिसते. बातम्यांतून हवी ती माहिती संकलित करून तीच त्यांच्या जीवनाची सुरुवात होताना दिसते. मनुष्य वर्तमानपत्राकडे व्यक्तिगत वर्तमानपत्रातून मानवी जीवनाचे हितसंबंधाची मांडणी केली जाते.

द्रकश्राव्य माध्यमे

प्रस्तुत लघु शोधनिबंधा मध्ये द्रकश्राव्य माध्यमातून मराठी भाषेतून आपल्या माणसांशी संवाद साधताना दिसतो. माध्यमातून महत्त्वाच्या घडामोडींची प्रसारित करण्याचा प्रयत्न केला जातो. द्रकश्राव्य या माध्यमात बातमी अतिशय महत्त्वाची घटनेच्या बाजू मांडण्यासाठी मराठी भाषेचा वापर करण्यात येतो. माध्यमांतून बोलीभाषेतून मांडणी करताना दिसतो. चित्रण, लोकांशी संवाद अनेक वास्तववादी घटना मराठीतून मांडणी करण्यात आलेला दिसतो.

लघु शोध निबंधाची महत्त्व

प्रस्तुत लघुशोध निबंध "प्रसार माध्यमांत: मराठी भाषेचा वापर" मुद्रण माध्यमातून मराठी भाषेचा वापर करण्यात येताना दिसतो. मुद्रणकलेचा आर्थ सांगताना "मुद्रणकला ही क्रिया (प्रक्रिया) आहे. ही क्रिया रूढ अर्थाने वापरली जाते. अर्थाने कागदावर किंवा तस्तम ठसा उमटवणे हे होय". ! म्हणजे मुद्रण कला होय" (1) "प्रसार माध्यमांत : मराठी भाषेचा वापर" या विषयाची मांडणी करताना मराठी भाषेतून आपल्या विशेष मांडण्यासाठी सहज वापर करण्यात दिसतो. आधुनिक युगामध्ये मुद्रित आणि द्रकश्राव्य माध्यमांतून माट्या प्रमाणात क्रांती झाली. प्राचीन कालखंडा मध्ये मुद्रितकलेचा विकास होताना मराठी भाषेचा वापर होताना दिसतो.

लघु शोध निबंधाचे उद्दिष्ट

"प्रसार माध्यमांत: मराठी भाषेचा वापर" प्रस्तुत विषयाची लघु शोध निबंधातून मांडणी करण्यासाठी काही महत्त्वाचे उद्दिष्ट ठोक्यासमोर ठेवून मांडणी करण्यात येताना दिसतो. लघु शोधनिबंधातून द्रकश्राव्य माध्यमातून भाषेचा वापर करण्यात आलेला आहे .

१. प्रसारण माध्यमातून झालेला विकास आशा अनेक विषयांवर मांडणी करण्यात आली आहे.
२. मुद्रण कलेचा झालेला विकास विकासातील टप्पाचा आढ्या करण्यात आलेला आहे.

समर्थ रामदासांच्या : दखनी पदावल्या

डॉ. शिंदेभारत विठ्ठलराव

माधवराव पाटील माहविद्यालय, पालम

प्रस्तावना:

इ.स.1636 ते 1644 या कालखंडा मध्ये औरंगजेब हा दक्षिणेचा सुभेदार झाला होता. त्या कालखंडात महाराष्ट्रात अराज्यकता माजवली होती. अत्याचाराने थैमान घातले होते. मोगल सैनिकानी गाव च्या गावे लुटमार करून बेचिराख ककेली होती.हमाजात आपली दहशत निर्माण केली होती. मुलुख जाळुन बेचिराख केला होता. आत्याचाराचा वणव्यात भस्म होऊन गेले होते. सर्व सामान्य माणसाच्या संसारावर नांगर फिरवला जावू लागला. माणसाच्या आंतिल माणूसकी संपवून गेली होती. गुलामगिरीच्या बाजारात मनुष्यना कवडीमोलाने विकले जावू लागले. हरल्या शिपायांना गुलामगिरी पत्करून जीवण जगण्यास भाग पाडले जाऊ लागले . विकलेल्या गुलाम चुक किंवा कसूर झाली तर त्यांची कत्तल करण्याचे प्रकार घडू लागले. हिंदूंना मुसलमानाच्या अत्याचार पुढे झुकावे लागत असे . यापुढे त्यांना मुसलमान धर्म स्वीकारण्याची सक्ती केली जावू लागली . अनेक जणा मुसलमान सैन्यात दाखल होऊन चाकरी करावी लागत असे .महाराष्ट्रामध्ये सर्वत्र आराजगता माजली होती. हिंदूंचेदैवतांचे वैभव संपले होते . आता मजीद, मजाहर,कबरी निर्माण होवू लागल्या होत्या .देश उजाडला जावू लागला होता . लोकांची वाताहात झाली होती .

लघु शोध निबंधाचे महत्त्व --

“समर्थ रामदासांच्या: दखनी पदावल्या”या विषयाची मांडणी या लघु शोधनिबंधा मधून करण्यात आलेली आहे. प्रस्तुत विषयाची व्याप्ती फार मोठी आहे.मरठी अभ्यासक दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. आज तंत्रज्ञान कालखंडात हा विषय अतिशय महत्त्वाचा आहे .परंतु या विषयीवर अनेकांनी संशोधन कार्य केले आहे. परंतु काळाच्या ओघात हा विषय लोकांपासून पासून दूर राहिलेले दिसते . प्रस्तुत विषयावर काही प्रमाणात प्रकाश झोत टाकण्याचे कार्य केलेले आहे. समर्थ रामदासांनी वेगळ्या विषयावर जे लेखन केले आहे. त्यांचे महत्त्व लक्षात घेऊन या विषयाची मांडणी करून प्रकाश झोत टाकला आहे. मनीष बाठे यांनी समर्थ रामदासांच्या : दखनी पदावल्याचा संशोधनपूर्ण अभ्यास केला आहे. त्यांनी आपल्या संशोधन वृत्तीमधून समाजा समोर दुर्लक्षित राहिले पण वेगळा विषय समोर ठेवला आहे. आज आधुनिक कालखंडात या विषयाचे महत्त्व लक्षात घेऊन मांडणी केली आहे. . श्री समर्थ रामदासांनी मराठी साहित्यामध्ये विपुल प्रमाणात लेखन केले आहे. की दासबोध, मनाचे श्लोक, रामायण , आत्माराम, स्फुट गद्य लेखन, लघु प्रकरणे, भारूड, आरत्या,अभंग आदि विषयावर त्यांनी लेखन केले आहे. श्री समर्थ रामदासांनी भारतभर भ्रमंती करून वेगवेगळ्या भाषेचा अभ्यास करून त्यांना आपल्या साहित्यात स्थान देवून काही पदावल्याची मांडणी करताना दिसतात.आशा दुर्लक्षित राहिलेल्या विषयाचे महत्त्व लक्षात घेऊन प्रस्तुत विषयाची मांडणी केलेली आहे. लघु शोध निबंधाची माहिती व विश्लेषण पध्दत--

“समर्थ रामदास: दखनी पदावल्या” या विषयाची लघुशोधनिबंधाची मांडणी करताना मनीषा बाठे च्या दखनी उर्दू पदावल्या प्रस्तुत ग्रंथाचा आधार घेण्यात आलेला आहे. प्रस्तुत संशोधन ग्रंथाचा हा मुख्य स्रोत आहे. या लेखनासाठी अनेक संदर्भ ग्रंथाचा वापर करण्यात आलेला आहे. अनेक विद्यापीठीय स्तरावरील चर्चासत्रातून समर्थ रामदासांच्या : दखनी पदावल्या

डॉ. शिंदेभारत विठ्ठलराव

आज्ञापत्रा : पर्यावरण विचार

डॉ. भारत विठ्ठलराव शिंदे

माधवराव पाटील महाविद्यालय पालम

स्तावना : रामचंद्रपंत अमात्य यांनी शिवकालीन राजनीतीचे दर्शन "आज्ञापत्र" हा ग्रंथ मधून घडवले आहे. प्रस्तुत ग्रंथा मधून आधुनिक भारताची जडणघडण आपल्या विचाराने, रचनात्मक कार्यांनी व स्वतःची गिरीने पणाने हिंदवी स्वराज्याची स्थापना केली "श्री छत्रपती शिवाजी महाराज" राज्यकारभार करताना दिलेल्या आज्ञा व त्यांचे संकलन आज्ञापत्र किंवा राजनीती या ग्रंथा मधून केलेले आहे. मराठी शाही चा हा अत्यंत मौल्यवान दागिना आहे. प्रस्तुत ग्रंथातून श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांनी आपल्या रयतेची त्याहीपेक्षा स्वराज्याची कशी काळजीपूर्वक जपणूक केल्याचे अनेक उदाहरण आपल्यासमोर येतात. रयतेला आपली प्रजा मानली असून बापा प्रमाणे मुलाची काळजी घेतली आहे. यांचे जिवंत उदाहरण म्हणजे "आज्ञापत्र" हा ग्रंथ आहे. रामचंद्रपंत अमात्यांनी या ग्रंथाची मांडणी करताना किंवा संपादन करतेवेळी श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या आज्ञा ज्या शब्दात मांडल्या आहेत. त्याच शब्दात तेवढ्याच आवेशात व्यक्त होताना दिसतात. प्रस्तुत ग्रंथाची मांडणी करताना किंवा संपादन करताना त्यात कोणतेही बदल केलेला नाही. प्रस्तुतग्रंथाचे स्वरूप राज आज्ञा किंवा पत्र स्वरूपामध्ये असल्याचे दिसून येते. श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांचे विचार व त्यांनी राज्याची व प्रजेची बारीक सारीक तपशीलवार पद्धतीने विचार करून आपले विचार व्यक्त केलेले दिसून येतात. प्रत्येक गोष्टीचा लहान सहान किंवा छोट्या छोट्या गोष्टींचा विचार करून तपशीलवार मांडणी केलेली दिसून येते. श्री छत्रपती शिवाजी महाराज आपल्या प्रजेची किती काळजी घेतात यावरून दिसून येते. यातूनच अनेक घटकांवर प्रकाश पडला आहे. पर्यावरण विषयी महाराजांचा असलेला दूरदृष्टीकोण या मधून दिसून येतो.

लघुशोध निबंधाचे महत्त्व = "आज्ञापत्र" मधून आलेले पर्यावरण विचार या विषयाची मांडणी लघु शोधनिबंधा मधून केली आहे. श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांचे राज्य कारभार करताना पर्यावरण विषयी जे विचार व्यक्त होताना दिसते. आशा अनेक विचाराला उजाळा देणे गरजेचे आहे. म्हणून या विषयाची मांडणी केली आहे. बखर वाङ्मयामध्ये "आज्ञापत्र" अतिशय महत्त्वाचा एक ग्रंथ आहे. या ग्रंथातून श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांनी केलेला राज्य कारभार आणि या विषयावर राज्य कार्यकारिणीला दिलेल्या सुचना किंवा आज्ञा यामधून व्यक्त होताना दिसतात. आशा अनेक विचार यामधून

व मांडण्यात आलेले आहेत. राजनीती कशी करावी या विषयावर मार्गदर्शन होताना दिसते. म्हणूनच प्रस्तुत लघु शोध निबंधा मधून छत्रपती शिवायांचे पर्यावरण विषयक विचार व्यक्त करताना त्यांचे महत्त्व लक्षात येते. या मधून जलनीती, गडकोट किल्ला संरक्षण आशा अनेक महत्त्वाच्या विषयी विचार व्यक्त होताना दिसतात. त्यांनी आपल्या रयतेला, अष्टप्रधान मंडळा व किल्लेदारना आणि शिपायांना दिलेल्या सूचना अतिशय महत्त्वाच्या आहेत.

लघु शोध निबंधाचे उद्दिष्ट : प्रस्तुत लघु शोधनिबंधाची मांडणी करताना काही उद्दिष्ट ठरवली आहेत. याउद्दिष्टाची परिपुर्ता लघु शोधनिबंधामधून करण्याचं प्रयत्न केला गेलेला आहे.

१ श्री छत्रपती शिवाजी महाराज यांचे राजनैतिक विचार समाजाच्या उन्नती साठी कसे उपयोगी आहेत. हा संदेश देण्याचा उद्देश आहे. या विषयावर मांडणी केली आहे.

२ श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांनी आज्ञापत्रामधून दुर्ग विज्ञान विषयक विचार मांडताना समाजाचा व पर्यावरणाचा कशा पद्धतीने विचार व्यक्त होताना दिसता.

३ सह्याद्री डोंगर कपारीचा तेथील पर्यावरणाचा आपल्या गनिमी युद्ध पद्धती वापर कसा केला आहे. तसे आपल्या निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून दुर्ग व गनिमी काव्यासाठी उपयोग केला आहे. या माध्यमातून पर्यावरण विषयक उद्देश साध्य केला आहे.

४ श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांनी वृक्ष लागवड व संवर्धन याविषयीचे सक्त धोरण स्वीकारले या विषयावर आज्ञा केलेल्या आहेत.

५ दुर्ग बांधणी करताना जलनीती चा वापर करून दुर्ग संवर्धन रचना कशी केली याविषयीचे त्यांचे आज्ञा अतिशय महत्त्वाचा आहेत. आशा विचाराना उजाळा देण्याचा हा प्रयत्न आहे.

माहिती व संकलन व विश्लेषण

"आज्ञापत्र : पर्यावरण विचार" या लघु शोधनिबंधाची मांडणी करताना अनेक दुय्यम साधनांचा आधार घेण्यात आलेला आहे. त्याबरोबरच अंतराळ इंटरनेट याचा वापर करण्यात आलेला आहे. यासाठी अनेक ग्रंथांचा आधार घेतलेला आहे. विशेष संदर्भ

भटके-विमुक्त चळवळीची वाटचाल : एक दृष्टिक्षेप

डॉ. संजय बालाघाटे

साहा. प्राध्या. मराठी विभाग, माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम
जि. परभणी-४३१७२० संवाद - ९९६०६९६६६७

साठोत्तरी कालखंड हा विविध सामाजिक आणि परिवर्तनवादी चळवळीचा काळ आहे. शिक्षणाचा प्रचार आणि प्रसार समाजातील उपेक्षित आणि वंचित घटकांत झाल्याचा परिपाक म्हणजे या विविध चळवळी निर्माण झाल्या. १९७० नंतर महाराष्ट्रात भटक्या - विमुक्तांची चळवळ निर्माण होऊन गतिमान झाली. आत्मशोध, प्रबोधन, परिवर्तन आणि संविधानिक हक्क या सूत्रांवर आधारित ही चळवळ म्हणजे स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील दलिताहून दलित आणि वंचिताहून वंचित समूहाला आणि त्याच्या प्रश्नांना उजागर करून आवाज प्राप्त करून देणारी घटना आहे. ही चळवळ राजकीय महत्त्वाकांक्षेपेक्षा मानव मुक्तीच्या अधिष्ठानावर निर्माण झाली. भटक्या - विमुक्तांच्या मूलभूत हक्क आणि प्रश्नांसाठी विविध जमातींना एकत्रित करून त्याला आंदोलनात्मक रूप देणे हे अत्यंत कठीण काम होते. परंतु पहिल्या पिढीतील ध्येयवादी कार्यकर्त्यांनी मूळ बेचाळीस भटक्या विमुक्त जमातींना तिच्या अनेक पोटजमातींसह प्रश्नांवर आणि विचारांवर एकत्रित आणून एल्गार पुकारला.

सत्यशोधक आणि आंबेडकरवादी चळवळीच्या प्रेरणेतून दौलतराव भोसले, बाळकृष्ण रेणके व लक्ष्मण माने यांच्यासह भीमराव जाधव, आसाराम जाधव, मोतीराज राठोड, लक्ष्मण गायकवाड, यल्लाप्पा वैद्यू,

व्यंकपा भोसले आदी कार्यकर्त्यांनी महाराष्ट्रातील विविध भागांत भटक्यांमध्ये विचारांची नवी प्रेरणा व चेतना निर्माण केली. त्यातून भटक्या-विमुक्तांच्या चळवळीची मूर्त स्वरूप आले. गावागावांत चोर, गुन्हेगार आणि भिकारी म्हणून भटक्यांवर अनेक अनन्वित अत्याचार होत होते. प्रस्थापित समाजाच्या पारंपरिक धारणेनुसार भटक्यांचे जगणे पशुवत बनले होते. त्यातून नवीन शिक्षित तरुणात व्यवस्थेविरुद्ध चीड निर्माण झाली. ही चीड विविध माध्यमातून प्रकट झाल्यामुळे भटक्यांमध्ये नवी ऊर्जा निर्माण होऊन आपण आपल्या हक्कासाठी आणि आपल्यावरील अन्यायाविरुद्ध लढले पाहिजेत, मानसिकतेतून महाराष्ट्रात भटक्या - विमुक्तांच्या विविध परिषदा, आंदोलने, मोर्चे, धरणे, पदयात्रा आणि विविध प्रकारच्या शोषणमुक्तीच्या संघर्षाच्या रूपातून चळवळ राज्यभर व्यापक बनली.

महाराष्ट्रातील भटक्या - विमुक्तांची चळवळ प्रतिक्रियावादी नाही तर मूलभूत वैचारिक अधिष्ठानावर आधारित होती. कोणतीही चळवळ वैचारिक अधिष्ठानाशिवाय दीर्घकाल कार्यरत राहू शकत नाही. या चळवळीला महात्मा ज्योतिराव फुले, राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृतिशील मानव मुक्तीच्या विचारांचे अधिष्ठान प्रदान झाल्याने ती विसाव्या शतकातील महत्त्वपूर्ण चळवळ

भटक्या-विमुक्तांच्या चळवळीचे तत्त्वज्ञान

डॉ. संजय बालाघाटे

प्रस्तावना:

१५ ऑगस्ट १९४७ ला भारत देश ब्रिटिशांच्या वासाहतिक राजवटीतून स्वतंत्र झाल्यानंतर संसदीय लोकशाहीत तळागाळातील समाज आणि माणसांच्या ईच्छा-आकांक्षाना नवे घुमारे फुटले. सत्तेचे विकेंद्रीकरण व शिक्षणामुळे झालेले आत्मभान यामुळे प्रत्येक व्यक्ती व समाज घटक काही अपेक्षा बाळगून होता. भारतीय संविधानाने सामान्य जनांस प्रदान केलेल्या स्वातंत्र्य, समता, बंधुता आणि सामाजिक न्याय या नव्या जीवनमूल्यांमुळे व्यक्ती आपल्या मूलभूत गरजांच्या पूर्ततेसाठी आग्रही झाले. विशेषतः १९६० नंतर स्वातंत्र्याची ईच्छित फळे मिळाली नसल्यामुळे महाराष्ट्रात व देशात विविध सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, आर्थिक व शैक्षणिक चळवळी गतिमान झाल्या. जन्मतःच ज्या समूहाना विविध प्रश्न, समस्या, सर्वंकष वंचना, दारिद्र्य आणि अभावग्रस्तता चिकटली होती. अशा समूहातील माणसांच्या आंदोलनात्मक व संघटनात्मक चळवळी निर्माण होणे नैसर्गिक होते. आपल्या वंचित जगण्याला जबाबदार असणाऱ्या कारक घटकांचा पंचनामा करत व्यवस्था परिवर्तनाची मागणी समाजातील विविध स्तरांतील चळवळींनी लावून धरली.

महाराष्ट्रात भटक्या-विमुक्तांची चळवळ १९७० नंतर प्रवाहित होऊन गतिमान बनली. जन्मजात गुन्हेगार, चोर, उचले, उपरे, उपलाणी व मागतकरी म्हणून बसलेला त्यांच्या कपाळावरचा शिक्का स्वातंत्र्यानंतरही पुसल्या गेला नाही. त्यांच्या जगण्यात म्हणावा तसा बदल झाला नाही. उलट त्यांच्यावर पोलीसी व सामाजिक अन्याय-अत्याचार वाढले. परिणामतः त्यांच्यात व्यवस्थेबद्दल चीड निर्माण झाली. आपल्या दुरावस्थेला जबाबदार असणाऱ्या जमाती अंतर्गत व बहिर्गत घटकांच्या विरोधात भटक्या-विमुक्तांची चळवळ कार्यरत झाली. स्वातंत्र्यपूर्व काळात काही समाजधुरिणांनी विविध जमातींसाठी सुधारणावादी कार्य केले. उदा. सावित्रीबाई तात्यासाहेब रोडे, महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे आदी. परंतु त्यास चळवळीचे व्यापकत्व लाभले नाही. १९७० नंतर दौलतराव भोसले व बाळकृष्ण रेणके यांनी भटक्या-विमुक्तांची चळवळ महाराष्ट्रात व्यापक केली. त्यात पुढे लक्ष्मण माने, लक्ष्मण गायकवाड, प्रा. मोतीराज राठोड, यल्लप्पा वैद्य, व्यंकप्पा भोसले, आसाराम जाधव यांनी १९९० पर्यंत भटक्या-विमुक्तांची चळवळ वाढी, तांडे, वस्त्या व पालांबर पोहचवली. कुठलीही सामाजिक चळवळ प्रश्नांशिवाय निर्माण होत नाही. भटक्या-विमुक्त जमातीकडे तर प्रश्नांशिवाय दुसरे काहीच नाही.

भटक्या - विमुक्तांच्या साहित्यावर चळवळीचा पडलेला प्रभाव

सहा. प्राध्यापक, मराठी विभाग, माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम वि. जिल्हा, कोल्हापूर

१९७० नंतर मराठीत निर्माण झालेले भटक्या - विमुक्तांचे साहित्य हे चळवळीचे साहित्य आहे. सामाजिक व सांस्कृतिक अनुबंध हा सेंद्रिय असतो; म्हणून साहित्य ही केवळ भाषिक कृती नसते तर ती एक सांस्कृतिक घटना असते. साठोत्तरी मराठी साहित्यावर विविध चळवळींचा मोठा प्रभाव आहे. मराठी साहित्यात संस्कृतीला अनभिज्ञ असलेला जीवनावकाश भटक्या - विमुक्तांच्या साहित्यातून प्रकट झाला. भटके - विमुक्तांच्या वर्षापासून मुख्य प्रवाहापासून तुटलेले बेट होते. त्यांचे जीवन - संस्कृती, भाषा, धारणा, उपजीविका, आहार त्यांचा जीवनविषयक दृष्टिकोन आदी घटकांचा मूलभूत आविष्कार मराठी साहित्यात १९७० नंतर झाला.

स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात भटक्या - विमुक्त जमातींच्या जगण्या संदर्भात वैचारिक व सामाजिक विचारविश्वात सुरु झाली होती. लोकहितवादी, सावित्रीबाई रोडे, वि. रा. शिंदे, राजर्षी शाहू महाराज बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या वैचारिक लेखन आणि भाषणातून या समूहाबाबत संवेदना व्यक्त करून उन्नतीचा विचार मांडला. तर १९७० पूर्वी श्री. म. माटे, अण्णाभाऊ साठे, शंकरराव खरात व रणजित देसाई कथात्म साहित्यातून या समाजगटाची वेदना व्यक्त झाली. गुन्हेगार व भटके ही माणसेच आहेत. ते या महत्वाचे घटक आहेत अशी साहित्यातील भटक्यांच्या चित्रणाची स्थिती होती.

या ठिकाणी एक नोंद करणे महत्वाचे आहे. ती म्हणजे मराठीतील दलित साहित्याने प्रेरित होऊन नंतरचे भटक्यांचे साहित्य लिहिल्या गेले. त्यामुळे या साहित्याचा प्रारंभीच्या काळी दलित साहित्यात समावेश दलित साहित्य म्हणूनच त्याचा विचार झाला. हे साहित्य दलितांहून दलित, वंचितांहून वंचित असलेल्या समाजाचे मराठी दलित साहित्य हे गावकुसाबाहेर राहणाऱ्या लेखकांनी लिहिलेले आहे; तर भटक्या - विमुक्तांचे गावगाड्याबाहेर राहणाऱ्या लेखकांनी लिहिले. गावकुसाबाहेरील माणसांसारखी अस्पृश्यतेची वेदना त्यांच्याकडे तर हक्काचे गाव आणि मसनवटा नसणे ही त्यांची मुख्य वेदना होती. या साहित्याने आंबेडकरवादाचा स्वीकार आपली जन्मजात वंचना व्यक्त करताना हे साहित्य आपल्या जमातीचा सामाजिक - सांस्कृतिक अवकाश व्यक्त

स्वकथने:

मराठी साहित्यात भटक्या - विमुक्तांची स्वकथने (आत्मकथने) व्यवच्छेदक ठरली. लेखकाच्या आलेला वेदनेचा भोगवटा या स्वकथनातून मुखरित झाला आहे. स्वकथनासाठी लागणारा प्रामाणिकपणा व प्रांजळ भटक्यांच्या स्वकथनात ओतप्रोत भरलेला आहे. हगणदारीत, गावदरीत, पालात राहणाऱ्या माणसांच्या या वेदनेची ठसठसती जखम दिसते तसाच त्यांचा भविष्याबाबत आशावाद दिसतो. ही स्वकथने लेखकाला व्यक्त होण्या जसा अवकाश देतात; त्यासोबत त्यांच्या जमातीचे सामाजिक - सांस्कृतिक व आर्थिक दर्शन घडवतात. म्हणून साहित्यप्रकार एका सामाजिक पिढीचा इतिहास अधोरेखित करतो. या साहित्यप्रकारात वैपुल्याने लेखन झाले तरी आजप्यंत प्रकाशित झालेल्या स्वकथनां मराठी साहित्याला वास्तवाचे परिमाण बहाल केले आहे.

उपरा 'हे लक्ष्मण माने यांचे स्वकथन १९८० साली प्रसिद्ध झाले. भटक्या - विमुक्तांच्या साहित्य प्रवाहातील 'विवेचने' या कलाकृतीला मोठी लोकप्रियता लाभली. मराठी साहित्य आणि संस्कृतीच्या वर्तुळात 'उपरा

रवजी रठोड यांची 'गोठण': पुनर्घर्ष

डॉ. संजय बालगोडे

प्रस्तावना :

प्रा. रवजी रठोड हे १९८० नंतरचे मराठीतील महत्वाची कवी, कादंबरीकार आणि लेखक म्हणून प्रसिद्ध आहेत. त्यांचा जन्म नांदेड जिल्ह्यातील उमरी तालुक्यात ईश्वरनगर तांड्यावर झाला. त्यांचे पूर्ण नाव रवजी रामण रठोड आहे. ते व्यवसायाने कनिष्ठ महाविद्यालयात मराठीचे शिक्षक होते. भटक्या - विमुक्त चळवळीतील कार्यकर्ता लेखक म्हणून त्यांचा लौकिक विविध साहित्यकृती आणि कृतिशील योगदानामुळे संपूर्ण महाराष्ट्राला ज्ञात आहे.

त्यांचे तांडेल हे आत्मकथन एका कार्यकर्त्या लेखकाची जडणघडण आणि त्याची वैचारिक भूमिका स्पष्ट करणारे आगळे स्वकथन ठरले. त्यांचा मलाण हा कवितासंग्रह परिवर्तनवादी अस्सल जाणिवांमुळे मराठी कवितेत आशयात्मक आणि भाषिक पातळीवर व्यवच्छेदक ठरला. त्यांचे विमुक्तवेष आणि मुक्तिनामा हे दोन लेख संग्रह रठोड यांच्या सामाजिक, वाङ्मयीन, सांस्कृतिक आणि राजकीय अनुभवाचे चिंतन प्रकट करणारे आहेत. त्यांचा गोर बंजारा लोककथा हा संग्रहही प्रसिद्ध आहे. लेखक, कवी, कादंबरीकार आणि चळवळीतील कार्यकर्ते अशा विविध भूमिकेतून रठोड यांनी मराठी साहित्यात महत्वपूर्ण योगदान दिले आहे. त्यांची गोठण ही कादंबरी १ मे २००७ ला प्रकाशित झाली. १९८० नंतरच्या मराठी कादंबरी विश्वात गोठण ही कादंबरी आशय, अभिव्यक्ती आणि भाषा या दृष्टीने वैविध्यपूर्ण ठरली. बंजारा आणि भटक्या जमातींची स्वतंत्रतेवर कालखंडातील स्थितीगती ही कादंबरी चित्रित करते. या समूहाचे जगणे आणि प्रश्न त्यांच्या विविध चरणांसह अभिव्यक्त करण्यात लेखक रवजी रठोड गोठण च्या माध्यमातून यशस्वी झाले.

१ गोठण १ चे स्वरूप

१ गोठण १ या कादंबरीचे आशयात्मक परिशीलन करताना लेखक रवजी रठोड यांनी या कादंबरीचा नायक प्रा. चंदन रठोड याच्या जीवनसंघर्षासह देवनागर तांड्याचा इतिहास आणि त्याची वाटचाल चित्रित केली आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून जीवन विषयक जाणिवे समृद्ध झाल्यानंतर चंदन आपल्या तांड्याला आणि माणसांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी धडपड करतो. तो एकाच वेळी प्रबोधनात्मक, शैक्षणिक, सामाजिक, वाङ्मयीन व राजकीय भूमिका घेऊन आदिम बंजारा जीवनातील अज्ञानाचा अंधार दूर करण्यासाठी प्रयत्नरत असताना प्रस्थापित समाज व्यवस्थेतील आणि जमातीतील वाईट प्रवृत्तीच्या विरोधात लढा देतो. त्यामुळे त्याच्या वाटचाली येणाऱ्या विविध स्तरीय संघर्षांची ही कथा आहे. 'तसे पाहता या कादंबरीला साचेबंद कथानक नाही. समाजात वावरताना संवेदनशील कार्यकर्त्याला आलेले अनुभव कलात्मक पद्धतीने गुंफून या कादंबरीची निर्मिती साधली आहे. पस्तीस भागांत विभागलेली आणि दोनशे सात पृष्ठ संख्या असलेली गोठण ही आतापर्यंत मराठी वाङ्मय व्यवहारात अलक्षित तांडा संस्कृतीचे दुःख व वेदना आणि मरगळलेले जीवन अभिव्यक्त करणारी पहिलीच कादंबरी आहे. (१) हा या कादंबरीच्या संदर्भात प्रा. रमेश जाधव यांचा अभिप्राय महत्वाचा आहे.

'गोठण या कादंबरीचा प्रारंभ लेखकाने ढवळ नंदीवाला या भटक्या जमातीच्या नंदीच्या रूपकातून अत्यंत जिवंत केला आहे. छंगीबेरंगी लत्तरल्या चिंधी. बयलबी कसा वागतुया शान्यासारका. मान काय हालवतुया, पाय काय उचलल्या. पोटावर पाय देयाचा खेळबी करतुया म्हनं ! बग पोर चंदन, शिकल्यानं बईलसुदिक कसं गुनानं सानासुरता व्हुन वागतुया... ! (२) हा चंदनच्या याडीचा नंदीबैलाला बघून शिक्षणाचे महत्व समजावून सांगणारा संवाद या कादंबरीचा मूळ गाथा आहे.

वडील बाबादाच्या सोबत शेतीमातीतील विविध कामे करून, तांडातल्या वामन गुरूजी आणि याडीच्या आग्रहामुळे या कादंबरीचा नायक चंदन शाळेत शिकतो. लेखक रवजी रठोड यांनी चंदनच्या

Social and Religious Movements in Modern India

Dr. Ranvirkar S. G.

Head Dept of English Madhavrao Patil ACS College, Palam. Dist. Parbhani

India in the 19th century witnessed a series of reform movements undertaken in various parts of the country. These movements were oriented towards a restructuring of the Indian society along modern lines. This was chiefly due to the exposure to the liberal western ideologies of democracy and individualism. When the British came to India, they introduced the English language as well as certain modern ideas. These ideas were those of liberty, social and economic equality, fraternity, democracy and justice which had a tremendous impact on Indian society. As a consequence, several individuals and movements sought to bring about changes in social and religious practices with a view to reforming and revitalizing society. These social and religious reform movements arose among all communities of the Indian people. They attacked bigotry, superstition and the hold of the priestly class. They worked for the abolition of castes and unfouchability, the purdah system, sati child marriage, social inequalities and illiteracy. There were some enlightened Indians like Raja Ram Mohan Roy, Ishwar Chandra Vidyasagar, Swami Dayanand Saraswati, Mahatma Phule and many others who were willing of fight and bring reforms to society so that it could face the challenges of the West. Some of the reformers and their reformist movements are discussed as below.

Raja Ram Mohan Roy (1772-1833)

He was the father of Modern India's Renaissance and a social reformer who inaugurated the age of enlightenment and liberal reformist modernisation in India. He was greatly influenced by western modern thought and stressed on rationalism and modern scientific approach. He was impressed and admired the British system of constitutional government for the civil liberties it gave to the people. He founded *Atmiyo Sabha* (1814) in Calcutta to campaign against caste rigidities, idolatry, meaningless rituals etc. In 1828 he founded *Brahmo Samaj* in Calcutta. He started *Sambad Kaumudi*, a Bengali weekly newspaper that regularly denounced sati as barbaric and against the tenets of Hinduism. His efforts led to the abolition of sati in 1829 by Lord William Bentinck. He was one of the few people in his time to realize completely the significance of modern age. Hence, he was called the 'Father of Modern India' in recognition of his epoch- making social, educational and political reforms.

Aatmaram Pandurang Tarkhadkar (1823-1898)

Aatmaram Pandurang Tarkhadkar was influenced by Keshav Chandrasen and founded a new social organization called '*Prarthna Samaj*' in Mumbai in 1867. Main aim of this samaj was to make people believe in one God. All the members of this samaj were the followers of the great religious tradition of the Marathi saint like Namdev, Tukaram etc. Prarthana Samaj gave priority to social reform as compared with the political changes already initiated by the British government. It supported education of girl child, widow remarriage and discouraged child marriage. Their comprehensive reform movements had led many impressive projects of cultural change and social reform in India, such as the improvement of the lot of women and depressed classes, an end to the case system, abolition of child marriage and infanticide, educational opportunities for women, and remarriage of widows.

Swami Dayanand Saraswati (1824-1883)

Swami Dayanand Saraswati was a great thinker and social reformer. In 19th century, he saw the Indian Society in the grip of age – old customs, superstitions and beliefs. He propounded the slogan '*Back to the Vedas*' to help people get rid of the false beliefs and adopt an objective, rational and progressive way of life. He founded '*The Arya Samaj*' on April 7, 1875 in Bombay. The main aim of this samaj was to eradicate ignorance, poverty, and injustice from this world. He encouraged education of women and promoted widow remarriage. He openly stood up against all the social evils such as discrimination on grounds of caste, creed, sex, economic status, social bigotry, male chauvinism and religious dominance of higher castes over the backward castes and classes. The Arya Samaj aims at making man a good human being and achieving the two fold development i.e. the spiritual upliftment and the social upliftment.

Reflection of frustrated state of common man in Mahesh Elkunchwar's play *Reflection*

Dr Ranvirkar S.G.

Department of English, Madhavrao Patil ACS College, Palam Dist Parbhani (MS)

Reflection is one of the most popular experimental plays written by Mahesh Elkunchwar. It deals with the philosophy that looks for relationship in the time of modernity. All the plays written by Mahesh Elkunchwar are serious plays but *Reflection* is written in a light mood with serious meaning. The play is based on the frustrated side of the human life which is written in the vein of absurdity. Though, the language of the play is light it deals with a serious issue in the contemporary society such as hope, interpersonal relationship, ambition and existence of the human beings in the contemporary society. In this sense, the play, *Reflection* is different from other plays by Elkunchwar. The playwright has considered several compartments in the human mind. The play deals with the mystery of human mind which is a complex phenomenon. It encourages the audience to find out the purpose of human life.

Frustration as a Social Problem: Frustration is one of the problems in human life which is clearly reflected in the play, *Reflection*. The playwright has used darkness and mirror as symbols to present the frustration in human life. These symbols present the phenomenon that of the loss of reflection. When a man comes unhappy, it leads him to frustration and helplessness. In such a state of mind, he does not find anything valuable in the world. He does not feel that the world is worth living. He feels that there is no light in his life. Therefore, he tries to escape from the hard reality of life. The following conversation shows frustration in the mind of Blockhead, the protagonist of the play.

RL: Give me a chance. Only one, I beg

1.

: I tell you, there is total darkness in my mind. I can't see a thing there myself.

Why do you want to go stumbling through a strange place?

: I'll light the lamp of my love there and remove the darkness

IAN: Light.

But what do you get by lighting up that place?

You won't see a thing there anyway. Besides, what's

light and what's darkness for those who have lost their reflections? Everything remains just the same.

(Collected Plays: 2009: 236)

The mind of Blockhead has been occupied by darkness. As he lost his reflection, he becomes frustrated and has lost interest in life. Woman and Girl have immense love for Blockhead but he does not respond to their affection positively. They try to attract him towards them but in vain. He feels that his mind is filled with the darkness and the woman and Girl should not try to find something in the darkness. The Girl wants to remove the darkness from the mind of Mr. Blockhead but he does not believe in her fantasy. He feels that her efforts to find something in his mind will go in vain. She may not be able to find anything in his mind except darkness.

A person who has no reflection does not differentiate between darkness and light. Mr. Blockhead has lost his reflection in the mirror which means he has lost his selfidentity. His life is surrounded by pessimism. Therefore, he has become the victim of frustration which may lead to end his life. In this state of mind, one cannot make the decision. It is a kind of psychological problem which causes destruction of human life.

This psychological agony is one of the issues existed in the contemporary society.

Unless and until one has a peace of mind, he cannot act for the maintenance of social harmony. The world has witnessed several incidents in which numerous innocent people have lost their lives. Women have been the victims of the male wrath for centuries together. They are the subject of exploitation by their male counterparts. In such a crucial atmosphere even, children also lose the happiness of their childhood. There is no mutual understanding between the children and their parents. As a result, the children do not express themselves freely before their parents. There are several examples in the contemporary society wherein family health is destroyed due to the frustration. It is the frustration of the mind of the protagonist that it leads him to the end of his life. Thus, Mahesh Elkunchwar has presented the outcome of the frustration in his play *Reflection*.

Issues reflected in Mahesh Elkunchwar's play *Old Stone Mansion* due to change in Environment

Dr S.G. Ranvirkar

Madhavrao Patil ACS College Tq. Palm Dist. Parbhani (MS)

Introduction: Old Stone Mansion is an experimental problem play based on the social issues existed in the contemporary society. It is not the personal experience of the playwright but it is his firsthand experience of the society in which he lived. He witnessed the adverse condition of the huge mansions which were the symbols of aristocratic prosperity in society. The play depicts the adverse condition of the Deshpande family of Dharangaon in the post-independence period.

Issues reflected in Old Stone Mansion:

Rural life is totally changed under the influence of industrialization after 1960s. It has been affected by the frequent wet and dry famine. The farmers do not get satisfactory rates for agricultural products. There was a terrific famine in the country in 1972 which resulted into the frustration of all the Indians in general and the Maharashtrians in particular. The farmers in the state began to commit suicide and common people were exploited by the capitalist. In the same period, modern technology in the field of agriculture was adopted. In the same period, new technology arrived. Farmers began to cultivate their land with the help of the tractors. The use of machinery could not change the condition of the farmers. Moreover, they became victims of the adverse economic condition. In the course of time, the landlord system came to an end with the implementation of the ceiling act. Television and films reached the villages. The trend of elopement began in the rural area as a result of the immoral effect of the films on the mind of the youngsters. Thus, the morality in the villages ended.

Decline of Aristocratic Prosperity:

The Deshpande family of Dharangaon has been a prosperous aristocratic family in Vidharbha. The old stone mansion shows the prestige and strength of the Deshpande dynasty. It has its own prosperity and tradition. It emerges as the Wada Chirebandi (Old Stone Mansion) through its tradition. There is an influence of the Wada on the members of the Deshpande family. It binds all the members of the family to its tradition and reputation. Nobody is free from its bondage. It dominates the life of all the inmates and they become passive followers of the

tradition of the Wada. The Deshpande family of Dharangaon has its own reputation and social status and the Wada has its own history. Dr. Sandhya Amrute rightly remarks in this connection as:

Wada Chirebandi in the play of Mahesh Elkunchwar is a symbol of tradition, norms, reputation, conventional human values, religious beliefs, traditional reputation, prestige, status of human relationship and affection. (trans.) (Amrute, Sandhya: 1995: 99)

It has been the witness of the complexities of the incidents on individual, family and social levels. The tradition of the mansion remains unaffected even in the changing scenario. Sometimes, the inmates of the Wada seem to be helpless before the norms of the Wada. Its fine example is Taty's surrender before the norms of the Wada that he could not send his daughter to Amravati for education despite of his immense desire. The women in the family have been given secondary status as per the norms of the Wada. All the women in the family, right from Dadi to Anjali have entered the Wada from the back entrance. These women try to locate their place in the traditional ornaments of the family.

Issues in Old Stone Mansion

Finally, the back portion of the Wada is sold to perform thirteenth day ritual of Taty through which the social status of the family could have been retained. Finally, the Wada also meets the tragedy when it comes under the attack of bulldozer which shows the loss of aristocratic prosperity. The play, *Old Stone Mansion* depicts the decline of aristocracy after independence through the example of the Deshpande family. The family, once, the patron of the village becomes helpless to bear the expenditure of the ritual and there is no other option than borrowing money by mortgaging family property. The denial of Bansilal Marwari to lend groceries to the Deshpande family due to the arrears shows the adverse condition and decline of aristocratic prosperity. Knowing this, Bhaskar loses his temper and starts abusing Bansilal. The following dialogues are evident enough to express his wrath.

CHANDU: Bansilal is asking for arrears.

VAHINI: (to Sudhir) Chandu- bhaiji went to get two boxes of matches yesterday and he sent him back.

म. ज्योतीराव फुले यांचे शेतकरी आणि शेती विषयक विचार

डॉ. चव्हाण सुखदेव गोविंदराव

समाजशास्त्र विभाग तथा सदस्य समाजशास्त्र अभ्यास मंडळ, स्वा. रा. ती. म. विद्यापीठ, नांदेड
माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम जि. परभणी, मो. नं. ९४२१७९५५३४

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र राज्यातील ज्येष्ठ समाजसुधारक आद्य क्रांतिकारक आणि आधुनिक भारतातील स्त्री शिक्षणाचे जनक, भारतीय स्त्रियांचे हक्क व स्वातंत्र्याचा उद्गाता तसेच जाती भेदावर कडाडून हल्ला चढवून मानवी समानतेची घोषणा करणारा पहिला लोकनेता, सामान्य लोकांच्या दुःखःला अन् दैन्याला वाचा फोडणारा विचारवंत म्हणून ओळखले जाणारे म. ज्योतीराव गोविंदराव फुले महाराष्ट्र राज्यात नव्हे तर संपूर्ण भारत देशात परिचित आहेत. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात म. फुले यांनी धर्म चिकित्सेला प्रारंभ केला. त्यांनी एक प्रकारे सत्यशोधक धर्मचिकित्सेची पायाभरणी केली. अनेक सत्यशोधक नेत्यांनी याचा विस्तार आणि सर्वसमावेशक विकासाच्या दृष्टीने मांडणी केली. भारतातील एक महान क्रांतिकारक आणि आजच्या समाज क्रांतीचे जनक म. ज्योतीराव फुले यांचे मोठ्या स्वरूपाचे कार्य आहे. खऱ्या अर्थाने म. फुले अर्थतज्ञ नव्हते. त्यांनी मांडलेले आर्थिक विचार “शेतकऱ्यांचा आसूड” यात सापडतात. म. फुले यांनी शेतकऱ्यांची दैनिक अवस्था, भारतीय शेती, शिक्षण, कामगार इत्यादीसंबंधी विचार अतिशय महत्त्वपूर्ण आहेत. भारतातील शेतकरी हा कर्जबाजारी आणि दारिद्र्यात कसे तरी जीवन जगत आहे. यावर उपाय म्हणून अशा या महान समाजसुधारकांचे शेतकरी आणि शेतीविषयक विचार महत्त्वाचे ठरतात. भारत हा शेतीप्रधान देश आहे. शेती व्यवसायावर अवलंबून असणाऱ्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणात आहे. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था प्रगत झालेली दिसत नाही. त्यामुळे शेती व शेतकरी हा घटक विकसित करणे आवश्यक आहे. भारतातील शेतकऱ्यांचे जीवन कर्ज फेडण्यात जाते. त्यांचा अंत ही कर्जात आणि दारिद्र्यात होतो हे त्रिकालाबाधीत सत्य आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाचे उद्देश :-

- 1) म. ज्योतीराव फुले यांच्या शेतकरी आणि शेतीविषयक विचारांचे अध्ययन करणे.
- 2) म. ज्योतीराव फुले यांच्या शेतकरी आणि शेतीविषयक विचारांची सार्थकता लक्षात घेणे.
- 3) शेतकऱ्यांच्या दारिद्र्याच्या संदर्भातील कारणांचा आढावा घेणे.
- 4) शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारण्यासाठी उपाय सुचविणे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाचे गृहीतके :-

- 1) म. ज्योतीराव फुले यांचे शेतकरी व शेतीविषयक विचार शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारण्यासाठी उपयुक्त आहेत.
- 2) म. ज्योतीराव फुले यांचे शेतकरी व शेतीविषयक विचारामुळे शेतकऱ्यांच्या जीवनातील अज्ञान / अंधकार दूर होण्यास मदत होईल.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोधनिबंधात विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. तथ्यसंकलनासाठी द्वितीय स्रोतांचा वापर करण्यात आला असून, त्यामध्ये प्रामुख्याने संदर्भ ग्रंथ, विविध तज्ञांचे शोधनिबंध, मासिके, पाक्षिके अशा विविध माध्यमांचा उपयोग करण्यात आला आहे.

महात्मा गांधीजीचे पर्यावरणविषयक विचार आणि सध्यास्थितीतील चळवळी

प्रा. चव्हाण सुखदेव गोविंदराव

रासायनिकशास्त्र अभ्यास गंडळ सदस्य
स्वा. रा. ती. म. वि. नांदेड
गांधीराव पाटील महाविद्यालय, पालम जि. परभणी

प्रस्तावना:-

प्रामुख्याने पृथ्वी ही आपल्या सर्वांच्या हव्यासासाठी नव्हे तर गरजा भागविण्यासाठी आहे. असा मंत्र महात्मा गांधींनी सुमारे (आठ) दशकांपूर्वी दिला होता. इंग्लंड युरोप इत्यादी देशामध्ये झपाट्याने औद्योगिक क्रांती झाली. त्यामुळे ग्लोबल वार्मिंगसारख्या मोठ्या पर्यावरणीय समस्यांचा जगाला सामना करावा लागला आहे. पर्यावरण हे (पर्यावरण+आवरण) बनलेले असते. म्हणजे आपल्या सभोवतालचे आवरण, मग ते भौतिक असो, रासायनिक असो किंवा जैविक, या सर्वांचा कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे प्रत्येक सजीव किंवा परिसंस्थेचे लोकसंख्या आणि त्यांचे स्वरूप जीवनावर परिणाम होतो. आजच्या भौतिकवादी युगात मानवाने वरील सर्व घटकांचा आपल्या सुखसोयीसाठी जास्तीत जास्त शोषण केले आहे. ज्याकडे मानवी जीवनातील सर्वात मोठे संकट म्हणून पाहिले जात आहे. त्यावर गांधीजींनी अनेक दशकांपूर्वी आपले मत व्यक्त केले आहे. साधी राहणी आणि उच्च विचारांच्या आधारावर जगले पाहिजे असे ते म्हणाले. आजच्या आधुनिकतावादी युगात औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरण हे पर्यावरण प्रदूषणाचे सर्वात मोठे कारण आहे, असे गांधीजी म्हणाले होते. पण आपण विकासात इतके अडकून पडलो आहोत, त्यात आपण पर्यावरणाचा न्हास करत चाललो आहोत. यावर गांधीजी बोलले होते की विकास हा समाजाच्या मुलभूत गरजानुसार झाला पाहिजे. महात्मा गांधींनी १०० वर्षांपूर्वी पर्यावरण संवर्धनासाठी जे विचार मांडले आणि स्वतःच्या आचरणात आणले. गांधीजींचे विचार इतरांना सांगत तेच विचार आचरणात आणत म्हणूनच गांधीजींना संत म्हटले जाते. पर्यावरणाच्या विरोधात त्यांनी त्यांच्या आयुष्यात एकही कृती केलेली आढळत नाही. त्यांचे विचार पर्यावरण संवर्धनाचे व शाश्वत आहे. त्यामुळे आजही ते विचार प्रासंगिक आहेत. गांधीजी नेहमी मनत प्रकृतीने प्रकृतीला बदलले म्हणजे पर्यावरणाचे संवर्धन केले, प्रामुख्याने गांधीजीचे विचार मानवतावादी व पर्यावरण संरक्षणाचे होते हे त्रिकालाबाधित सत्य आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाचे उद्देश :-

१. महात्मा गांधी यांच्या पर्यावरणविषयक विचारांचे अध्ययन करणे.
२. महात्मा गांधीजीचे शाश्वत पर्यावरणाबद्दलचे विचार किती व्यापक होते यांचा आढावा घेणे.
३. सध्यास्थितीत गांधीजीचे पर्यावरणविषयक विचार किती उपयुक्त आहेत यांचे अध्ययन करणे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाचे गृहीतकृत्य :-

१. महात्मा गांधीचे पर्यावरणविषयक विचार आजच्या पर्यावरणीय चळवळीच्या अनुषंगाने महत्त्वाचे आहेत.

फणीश्वर नाथ रेणु का उपन्यास मैला आंचल का वस्तुगत अध्ययन

प्रो.डॉ. संजय गड़पायले

माधवराव पाटील महाविद्यालय पालम, जिला परभणी

स्वातंत्र्योत्तर भारत के महत्वपूर्ण साहित्यकार के रूप में फणीश्वर नाथ रेणु जाने जाते हैं। ग्रामीण भाग के चित्ते रेणु के साहित्य में सामाजिक यथार्थ, आर्थिक विवंचना, युगबोध तथा भारतीय जीवन के सांस्कृतिक पक्षों की झलक दिखाई देती है। रेणु अपने साहित्य में पूरा गांव जैसे को वैसा उंडेल देते हैं जिस कारण का पूरा चलचित्र ही हमारे सामने उपस्थित हो जाता है। गांव की संस्कृति, ग्रामीण मनुष्य और उनके अंधविश्वास, ग्रामीण स्त्रियों का संघर्ष और उनकी बोली, भूख और गरीबी से जूझता वर्ग, गांव की लोक कलाएं, स्त्री पुरुषों के अनैतिक यौन संबंध आदि उनके उपन्यासों के मुख्य विषय हैं तथा गरीब, शोषित एवं उपेक्षित वर्ग की मुक्ति का स्वर ही उनके साहित्य की विशेषता है।

मैला आंचल यह रेणु का प्रथम आंचलिक उपन्यास है जो १९५४ में प्रकाशित हुआ इस उपन्यास की कथावस्तु का ताना-बाना बिहार राज्य के पूर्णिया जिले के मेरीगंज गांव से बुना गया है। यहां के जनजीवन का यथार्थ एवं वास्तविक चित्रण इस उपन्यास में हुआ है। उपन्यास में मेरी गंज गांव की आर्थिक, सामाजिक एवं राजनीतिक स्थितियां, मानवीय संवेदनाएं, मूल्य संघर्ष, घोर अनैतिकता, भ्रष्टाचार, अंधविश्वास, गलत रूढ़ि परंपरा, अंतर्विरोध, जातीयता, वर्ग संघर्ष, पिछड़ापन, लोक संस्कृति, लोकगीत, प्राकृतिक परिवेश, सांस्कृतिक जीवन, दुख दर्द, गरीबी, कुरीतियां आदि यथार्थ रूप से चित्रित हैं। यह भी हम कह सकते हैं कि यह सिर्फ मेरीगंज गांव की नहीं अपितु लाखों गांवों की

वास्तविक स्थितियां हैं जिसका हु-ब-हु चित्रण इस उपन्यास में फणीश्वर नाथ रेणु ने किया है।

मेरीगंज गांव में विविध जाति और धर्म के लोग रहते हैं जैसे यादव, राजपूत, कायस्क और ब्राह्मण। यादव टोली का मुखिया राम खेलावन, राजपूत टोली का मुखिया रामकृपाल, तो कायस्थ टोली का मुखिया विश्वनाथ प्रसाद है जो आपस में छोटी-छोटी बात पर लड़ते रहते हैं। और गरीब लोग उनके जुल्म के शिकार हैं। ब्राह्मण वर्ग गिना-चुना होने के बावजूद भी इन सब से अपना स्वार्थ साथ लेता है। उपन्यास में वर्ण आश्रम की विरोध में शूद्रों में विकसित हो रही चेतना भी चित्रित है।

परिवर्तन अथवा विकास की लहर गांव में आती है जहां मलेरिया सेंटर का उद्घाटन होता है। बाहर से आए डॉक्टर प्रशांत गांव से एकाकार होकर उनकी सेवा में जुट जाते हैं। डॉक्टर प्रशांत अपना जीवन दांव पर लगाकर मेरीगंज गांव की लोगों की मलेरिया और हैजा जैसे जानलेवा बीमारियों से जान बचाते हैं। अंधविश्वासी एवं धर्मांग लोग उनके कार्य में रुकावट लाने की और उन्हें बदनाम करने की कोशिश भी करते हैं। पर वह अपने कार्य में मग्न रहते हैं। समाज द्वारा शोषित, उपेक्षित, पीड़ित, एवं गरीब लोगों की वह निस्वार्थ भाव से सेवा करते हैं। वे जमींदार विश्वनाथ प्रसाद की रोग ग्रस्त बेटी कमला का इलाज कर कमला से प्रेम करते हैं और उससे विवाह कर घर जमाई बनकर गांव की सेवा करते हैं। निश्चित ही, डॉक्टर प्रशांत अपने आप में एक आदर्श पात्र है। मानव प्रेम, लोक कल्याण एवं धरती माता के प्रेम ने उसके चरित्र के सूत्रों का निर्माण किया है। जमींदार विश्वनाथ में आमूल चूल परिवर्तन होता है वे अपनी सारी जमीन गांव के लोगों में बांट देते हैं। इस प्रकार मैला आंचल उपन्यास में पिछड़े गांव की विविध प्रकार की समस्याओं का चित्रण हुआ है जिसे हम निम्न रूप से देखते हैं।

१—जातिगत वैमनस्य:— मेरीगंज गांव में ब्राह्मण, राजपूत, कायस्थ, यादव तथा विभिन्न जातियों के लोग रहते हैं जिनका आपस में मनमुटाव है। मेरी गंज में ब्राह्मण टोला अधिकतर राजपूत और कायस्थों में बेबनाव

शाश्वत शेती विकास एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा. डॉ. बालासाहेब शिवाजी पवार

वाणिज्य विभाग

माधवराव पाटील महाविद्यालय

पालम जि. परभणी

प्रस्तावना:

भारत हा कृषिप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. भारतातील एकूण लोकसंख्येपैकी जवळपास 70 टक्के लोकसंख्या शेती क्षेत्रावर अवलंबून असल्याचे दिसून येते. याचे कारण म्हणजे बहुसंख्य लोकसंख्या ग्रामीण भागात राहते व त्यांचा मुख्य व्यवसाय शेती हा आहे. जगातील एकूण भूभागात पैकी भारताच्या वाट्याला 2.4 टक्के भूभाग आला आहे. जगातील एकूण लोकसंख्येपैकी 17 टक्के लोकसंख्या भारतात वास्तव्य करत आहे. भारताची लोकसंख्या 136 कोटीच्या जवळपास आहे. भारतात 1951 पासून नियोजनाच्या मार्गाने विकास करण्याचे प्रयत्न झाल्याचे दिसून येतात. पहिल्या पंचवार्षिक योजनेत शेती विकासाला प्राधान्य दिले होते. परंतु 1965-66 पर्यंत कृषिप्रधान म्हणवल्या जाणाऱ्या भारताला अन्नधान्याच्या बाबतीत दुसऱ्यावर विसंबून राहावे लागत होते. दरम्यानच्या काळात म्हणजेच 1965-66 ला भारतात हरितक्रांती झाली. हरित क्रांतीचा परिणाम अन्नधान्याचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात होऊ लागले, मात्र त्यासाठी खताचा आणि औषधाचा मोठ्या प्रमाणावर वापर होऊ लागला. त्यामुळे जमिनीतील जैविक घटक कमी होऊन जमिनीची सुपीकता कमी झाल्याचे जाणवू लागले आहे. तर दुसऱ्या बाजूला खते कीटकनाशके यांच्या अति वापरामुळे मानवी जीवनावर व आरोग्यावर वेगवेगळे दुष्परिणाम होऊ लागले आहेत. औषधे आणि तणनाशकाचे अतिवापरामुळे सर्वच बाजूंनी पर्यावरणावर होणारे अतिक्रमण वाढत चालले आहे. औद्योगीकरण तील वाढ, सतत वेगाने वाढत जाणारी लोकसंख्या, दळणवळणातील वाढ, बेसुमार जंगल तोड या सर्व कारणांमुळे मानवी आरोग्य धोक्यात आले आहे. यामुळे भविष्यात गंभीर परिणामांना सामोरे जावे लागण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे. म्हणूनच मानव जातीला वाचण्यासाठी शाश्वत शेती विषयक विकास : एक अभ्यास ही संकल्पना उदयास आली आहे. जून 1987 मध्ये जागतिक पर्यावरण व विकास आयोगाने जी संकल्पना मांडली शाश्वत शेती म्हणजेच वर्तमानकालीन गर्जा या भावी पिढीसाठी कोणत्याही प्रकारचे संकट निर्माणकर्ता पूर्ण केल्या जाव्यात यांच्याशी संबंधित आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात शाश्वत शेतीविकास म्हणजे काय याचा अर्थ, शाश्वत शेतीविकासाची आवश्यकता, संकल्पना, शाश्वत शेती विकासाचे उद्देश, शाश्वत शेती विकासातील समस्या, शाश्वत शेती विकासासाठी उपाय योजना यांचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न करण्यात येणार आहे.

संशोधन विषयाची उद्दिष्टे:-

- 1) शाश्वत शेती विकास संकल्पना अभ्यासणे.
- 2) शाश्वत शेती विकासाची ध्येय स्पष्ट करणे.
- 3) शाश्वत शेती विकासाचे उद्देश व आव्हाने अभ्यासणे
- 4) शाश्वत शेती विकासातील समस्या स्पष्ट करणे.
- 5) शाश्वत शेती विकासासाठी उपाय सुचवणे.

एम. कॉमर्स: फायदे आणि मर्यादा

प्रा. एस. बी. कर्डक

संशोधक विद्यार्थी, वाणिज्य आणि व्यवस्थापन शास्त्र
संकुल, स्वा. रा. तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

डॉ. बी. एस. पवार

सहकारी प्राध्यापक, माधवराव पाटील
महाविद्यालय, पालम जि. परभणी

सारांश:

सदर शोधनिबंधाचा उद्देश भारतातील वाणिज्य क्षेत्रात एम-कॉमर्स किंवा मोबाइल कॉमर्सची सद्यस्थिती जाणून घेणे हा आहे. आजकाल मोबाइल फोन वापरणे अगदीच सामान्य झाले आहे. आजच्या स्थितीतफोर जी आणि फाईव्ह जी तंत्रज्ञान लोकांना उपलब्ध झाले आहे. यामुळे उद्योग जगतात एक क्रांती झाली आहे. आज व्यवसायातील बऱ्याचश्या क्रिया या मोबिल फोन द्वारे केल्या जात आहेत. व्यवसायातील विविध घटकांचे विश्लेषण करण्यासाठी तसेच व्यवसायातील व्यवहारांची ठरवण्यासाठी देखील म कॉमर्स चे महत्त्व वाढले आहे. एम कॉमर्स हे उद्योग आणि वाणिज्याच्या सर्वच क्षेत्रात महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. वाढत्या आधुनिकीकरणामुळे एम कॉमर्स चे महत्त्व अजूनच वाढत आहे. भारताच्या जलद विकासावर देखील एम कॉमर्स चा परिणाम दिसून येतो. आगामी काळात एम कॉमर्स नवनवीन ॲप्लिकेशन्स वापरून व्यवसाय संपर्काचे नवनवीन मार्ग उपलब्ध होणार आहेत. त्यामुळे या शोधनिबंधामध्ये आपल्याला भारतातील व्यवसाय आणि पुरवठादारांना येणाऱ्या समस्या आणि समस्या वरील उपाययोजना याची तपशीलवार माहिती मिळेल. हा शोधनिबंध दुय्यम माहितीवर आधारित आहे. संशोधनाअंती असे दिसून आले आहे की एम-कॉमर्सची काही आव्हाने आणि समस्या असूनही भारतात ते बाजारपेठ मिळवत आहे.

मुख्य संकल्पना- एम-कॉमर्स, एम कॉमर्समधील वाढ, फायदे आणि आव्हाने.

शोधनिबंधाची उद्दिष्ट्ये:

१) एम कॉमर्स आणि एम बिझनेस या संकल्पनेचा अभ्यास करणे.

२) एम कॉमर्सचे फायदे आणि मर्यादा जाणून घेणे.

गृहीतके:

1. भारतात एम कॉमर्स व्यवसाय वेगाने वाढत आहे.

2. तरुणांमध्ये एम कॉमर्स जास्त आवडते.

संशोधन पद्धती:

सदर शोधनिबंधासाठी प्राथमिक आणि दुय्यम स्रोत वापरले आहेत. यामध्ये विविध अहवाल, सरकारी आणि गैर-सरकारी, प्रकाशित अहवाल, लेख आणि विविध वेबसाइट, संदर्भ पुस्तके आणि क्रमिक पुस्तके वापरून माहिती मिळविली आहे.

प्रस्तावना:

एम-कॉमर्स (मोबाइल कॉमर्स) म्हणजे सेल्युलर टेलिफोन आणि पर्सनल डिजिटल असिस्टंट (पीडीए) यांसारख्या वायरलेस उपकरणांद्वारे वस्तू आणि सेवांची खरेदी आणि विक्री करणे या क्रियेशी संबंधित आहे. ई-कॉमर्स म्हणून ओळखले

An Analytical Study of Cooperative Sector in India

Dr. Balasaheb Shivaji Pawar

Assistant Professor
Department of Commerce
Madhavrao Patil ACS College Palam.

Dr. Balaji Subhasharo Turaikar

Assistant Professor
Department of Commerce
Yeshwant Mahavidyalaya, Nanded.

Abstract:-

An independent group of people who have come together voluntarily to address their common economic, social, and cultural needs and goals through a jointly owned and democratically controlled enterprise is known as a cooperative society. The Cooperative Development Authority (CDA), the government agency in charge of development and monitoring cooperatives in the country gives this definition - a voluntary organization of people who have agreed to pool their resources together in order to undertake an economic enterprise for the purpose of meeting their common needs, and which they themselves democratically manage and control, and share the economic benefits on the basis of participation and patronage. Cooperatives are organizations formed at the grassroots level by people to harness the power of collective bargaining in the marketplace. This can mean different kinds of arrangements, such as using a common resource or sharing capital, to derive a common gain that would otherwise be difficult for an individual producer to get. Since independence, India has seen a huge growth in cooperative societies mainly in the agriculture, sugar, dairy, housing and banking sectors.

Key- Words:- Cooperative Development Authority (CDA), Cooperative societies.

Introduction:-

The cooperative movement in India started somewhere in 1904 when the first Cooperative Credit Societies Act was formed. Formerly, the objective of the cooperatives was to uphold the interest of the poor farmers from private money-lenders. Since independence, the cooperative movement has broadened to the extended corners of the country. Cooperation has now touched upon almost all sections of the Indian economy. After the Second World War, the Urban Cooperative Bank is a major modernization in the cooperative sector. As on 31st March, 1996, the Urban Cooperative Bank sector encompasses about 1500 banks with 4500 branches. The total deposits of these banks are Rs.24000 crores which constitutes about 4.5% of total deposits of the entire banking system.

In 1945, the govt. appointed the cooperative planning committee to draw up a plan of cooperative development in the country. The committee, which was chaired by R.G. Saraiya, fixed an overall objective of bringing 50% of the villages and 30% of the rural residents within the range of the movement in a period of ten years. With the achievement of Independence and the initiation of planning, the role of cooperatives underwent a sweeping change. Co-operation no longer signified a 'series of activities organized on cooperative lines' but it was acknowledged as an organization that could play 'a very constructive role in the encouragement of economic and social democracy and in the execution of democratic planning in the country.' A long term policy with regard to its structure and organization was formulated. Over the period of three plans (1951 to 1965), the cooperative movement specifically and country in general made rapid progress. The number of societies of all types amplified from 1.8 lakhs to 3.47 lakhs; membership increased from 137 lakhs to 503 lakhs and their working capital extended from Rupees 276 crores to rupees 2800 crores. There was a near-doubling of the number of societies, a more than 3½ times increase in membership and a more than 10 times rise in working capital.

The cooperative movement in India plays a crucial role in the agricultural sector, banking and housing. The history of cooperatives in India is more than a hundred years old. Cooperatives developed very rapidly after Indian independence. According to an estimate, more than half a million cooperative societies are active in the country. Many cooperative societies, particularly in rural areas, increase political participation and are used as a stepping stone by aspiring politicians.

This Paper looks into this incredible expansion of cooperatives in India. It attempts to justify the hypothesis that "With growth of the cooperatives, the country advances." The first section of the paper defines the concepts of cooperatives. The second section enumerates a list of cooperative societies in

Dr. Balasaheb Shivaji Pawar Assistant Professor Department of Commerce Madhavrao Patil ACS
College Palam Dist. Parbhani

Abstract:-

Decentralized digital assets, currencies, and tokens have garnered attention from academics and practitioners in nearly all world Crypt currencies habited liked that to related areas of interest, have wide-ranging business, economic, environmental, legal, political, and regulatory implications. The Crypto currency nowadays large technology platforms, solutions, and tools used, to user identity, authentication, and the encryption empowering it, to the regulatory policies it influences. A Crypto currency facilitates digital barter of currencies. It was firstly introduced in 1983. This was emerged in a conference where American cryptographer David Chaum published a paper in which he introduced an early form of anonymous cryptographic Electronic money which facilitates free flow of currency which did not require any centralized entities. But it was not developed completely. A crypto currency uses encrypted technologies so it can functions like currency as well as virtual accounting. The study focuses on the evolution, development and current position of Crypto currency in Indian Economy and its positive and negative impact on Indian Market.

Keywords: - Crypto currency, Cryptograph.

1. Introduction:-

In cryptography discussion held in 2008 a Bit coin paper was found which was 'A peer to peer Electronic Cash System', it was posted by a group of individuals commonly known as 'Satoshi Nakamoto' whose identity is mysterious till now. In 2009 Bit coin software was made available for public and mining in which new bit coins were formed and recording and verification of the transactions through Block chain were started. But in 2010 actual trading of Bit coin was started funny example of this is a person traded 10,000 bit coins for two pizzas if he holed that till now then he will get 100 Million Dollar from it. As soon as Bit coin became popular people like the idea of decentralized and encrypted currency. The first alternative of Bit coin is Altcoin which work on improving the original design of Bit coin by offering greater speed, anonymity. The study is to bring out the pros and cons of such an encrypted technology having no regulatory authority.

2. Background of crypto currency:-

Although digital currency concept has existed since 1980s, crypto currency was only utilized with the launching of Bit coin as a decentralized crypto currency in 2009 using the Block chain technology. Block chain was designed with the aim of creating a decentralized environment where transaction and data are not controlled by a third party. Block chain is a distributed database platform which preserves an incessantly growing list of data records which are verified by the mining nodes. The data is stored in a public ledger, containing information about each and every completed transaction. Block chain is a decentralized solution that operates without the need for third-party transaction. Block chain shares all the information regarding each and every organization involvement. Block chain makes it available to all nodes. This characteristic makes the Block transaction ever conducted and makes it available to all nodes. This characteristic makes the Block chain more transparent than traditional centralized transactions involving a third-party organization. Furthermore, as a degree of security for nodes to confirm the transaction made, notes in Block chain are all anonymous. The whole process performed by each node is known as mining, every time a block is verified, and the miner receives a reward amount as for his /her participation in mining. Miners can be anyone as it is an open community of users interested in checking and validating new crypto currency transaction records. The first miner to successfully validate a new transaction obtains the reward Crypto currency technology moved the financial market one extra step towards the future by decentralizing the currency and releasing it from the hierarchical power structures. As a substitute, consumers and organizations perform transactions digitally on a peer-to-peer network.

संत सेवालाल महाराजांच्या सामाजिक विचार व कार्याचे अध्ययन**प्रा. बालासाहेब शिवाजी पवार (वाणिज्य विभाग)**

माधवराव पाटील महाविद्यालय पालम

प्रास्ताविक :

संताची भूमी म्हणून महाराष्ट्राच्या भूमीला ओळखले जाते. महाराष्ट्राच्या मातीला जसा प्रकरणाचा वारसा आहे तसा संत विचाराचा गंध देखील आहे. महाराष्ट्रात विविध जाती धर्मातील साधुसंत, कीर्तनकार प्रबोधनकार तसेच संतांनी जन्म घेऊन महाराष्ट्राच्या जडणघडणीचा विकास केलेला आहे. समाजामधील अज्ञान, वाईट चालीरीती व प्रथा नष्ट करण्याचे महान कार्य संतांनी केलेले आहे. आजच्या घडीला संतांचे विचार दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शक ठरतात. संत महापुरुष हे विशिष्ट जातीत जन्माला येत असले तरी त्यांचे कार्य एका विशिष्ट समाजापुरते मर्यादित नाही. अशा थोर संतांपैकी संत सेवालाल महाराज एक आहेत.

संत सेवालाल महाराज यांचा जन्म बंजारा समाजात माघ कृष्ण पक्ष 1661 मध्ये म्हणजेच दिनांक 15 फेब्रुवारी 1739 रोजी गोपाल डोडी तांडा ता. गुत्तीजिल्हा अनंतपुर (आंध्र प्रदेश) येथे झाला. आईचे नाव धर्मळी माता व वडीलाचे नाव भीमा नाईक असे होते. संत सेवालाल महाराज अजन्म अविवाहित राहून सामाजिक कार्य हाती घेत संपूर्ण मानव जातीला वाईट प्रथा सोडून देऊन कामच अंतिम सत्य आहे असे उपदेश केले आहेत. समाजामध्ये दारुबंदीसारख्या प्रथा बंद करून स्त्रियांना अधिकार दिले. बंजारा समाजाला लोकगीत भजन, लडी च्या माध्यमातून प्रबोधन केले.

आज बंजारा समाज प्रगतीपथावर आहे. व्यापाराच्या निमित्ताने भारतभर भ्रमंती करत असताना संत सेवालाल महाराजांना भारतीय अनेक संतांच्या कार्याची माहिती मिळाली. त्यातून सत्याचा शोध घेऊन आपल्या समाजाला जागवण्याचा खरा मार्ग दाखवण्याचा प्रयत्न केला. संत सेवालाल महाराजांचे विचार हे भगवान वर्धमान महावीर, संत कबीर, संत बसवेश्वर, संत तुकाराम, संत तुकडोजी महाराज, संत गाडगेबाबा महाराज यांच्या तोडीचे आहेत. संत सेवालाल महाराज हे दूरदृष्टीचे व विज्ञानवादी म्हणूनही त्यांची ओळख आहे जीव जंतू प्राणी व मानव जातीला उपयुक्त असे विचार संत सेवालाल महाराजांनी मांडले. त्यांनी म्हटलेले सर्वच विचार व अमर बोल आजच्या युगामध्ये खरे ठरत आहेत. म्हणूनच जगद्गुरु संत सेवालाल महाराजांची बंजारा समाजामध्ये एक आदर्श देव म्हणून पूजा केली जाते

अध्ययनाची उद्दिष्टे :**संत सेवालाल महाराजांच्या सामाजिक विचार व कार्याचे अध्ययन****प्रा. बालासाहेब शिवाजी पवार**

Unveiling Tax Planning Strategies And Management Dynamics In The Salaried Community Of Latur District

Mr. Vyankatesh Nivrutti Gotalkar
Research Scholar

Dr. B. S. Pawar
Research Guide & Head
of Commerce Dept., Madhavrao
Patil College, Palam.

ABSTRACT:

This study aims to investigate the tax planning and management strategies adopted by salaried people in Latur District. Tax planning is crucial for salary earners to efficiently manage and settle any outstanding duties or financial obligations, leading to an overall improvement in financial health and stability. The study will investigate the various tax planning strategies employed by salary assesses and the specific objectives they seek to achieve. It will also explore the factors influencing tax planning decisions among salary earners, including legal provisions, financial goals, and individual circumstances. The results of this research will help people gain a better understanding of smart tax planning strategies for People s receiving a salary. Additionally, the study will offer how to improve the efficiency of tax management. It helps people understand that People s in a country need to pay taxes for the country to grow and develop. The articles show that planning taxes is important, and they discuss how aware people are about it.

Keywords: Tax planning, Tax Compliance, salaried class, Investment Planning.

INTRODUCTION

Tax planning is an important part of managing your money. It's crucial for peoples who want to make the most of their income and make sure they follow the rules set by the government. In the context of Latur district, Maharashtra, where a significant proportion of the populace earns a salary, understanding the tax planning strategies employed by this demographic is of paramount importance. This study endeavours to delve into the tax planning and management behaviours among salaried people in Latur district, aiming to uncover their awareness, strategies, and the consequential impact on their financial decision-making.

Study region

Latur district, characterized by its diverse economic activities ranging from agriculture to emerging industries, houses a substantial population dependent on salaried employment. With the ever-evolving taxation landscape in India, including alterations in tax laws, amendments in income tax brackets, and the introduction of new investment avenues, the in which manner peoples navigate their tax responsibilities becomes increasingly intricate. Hence, comprehending the tax planning methodologies adopted by the salaried workforce in Latur becomes a pivotal endeavour.

Objectives

1. To comprehend the concept and process of e-filing for income tax returns.
2. Identify the most commonly utilized tax-saving instruments among salaried people in Latur District.

SIGNIFICANCE OF THE STUDY

Understanding the intricacies of tax planning and management among the salaried populace in Latur district holds immense significance. Insights derived from this study could potentially aid not only peoples in optimizing their financial planning but also policymakers, financial advisors, and tax

३. संशोधनात गृहितकृत्याचे महत्त्व

प्रा. डॉ. सोनटक्के जी.एन.

वाणिज्य विभाग, माधवराव पाटील महाविद्यालय पालम, ता. पालम, जि. परभणी, पो. पालम.

प्रस्तावना

सामाजिक संशोधनात सामाजिक घटनाचे शास्त्रीय पध्दतीने अध्ययन केले जाते. प्रामुख्याने कोणत्याही सामाजिक घटनेचे अध्ययन करतांना शास्त्रीय पध्दतीचा अवलंब करणे आवश्यक असते. त्याशिवाय ते अध्ययन शास्त्रीय असू शकत नाही. संशोधनाच्या समस्यांचे निर्धारण केल्यानंतर त्या समस्येच्या संदर्भात काही अनुमान किंवा संभाव्य उत्तरे काढली जातात. संशोधन समस्येबाबत प्राथमिक स्वरूपाचे काही ज्ञान व अनुभव संशोधनकर्त्याला असते. त्या ज्ञान व अनुभवाच्या आधारावर संशोधन समस्येच्या विविध पैलूंच्या संबंधात एक सामान्य अनुमान काढले जाते. याचाच अर्थ संशोधन समस्येच्या संदर्भात काही संभाव्य उत्तरे किंवा अनुमान विधानाच्या स्वरूपात मांडले जाते. या संभाव्य उत्तरे व अनुमानामुळे संशोधनकार्य आपले लक्ष काही निश्चित व आवश्यक तऱ्यांवरच केंद्रित करतो. त्यामुळे संशोधनाला एक निश्चित दिशा प्राप्त होते. या संभाव्य उत्तरे किंवा अनुमानासच गृहितकृत्ये किंवा उपकल्पना असे म्हणतात. ग्रहितकृत्यामुळे संशोधनाला आवश्यक असणारी कोणती तथ्य संकलीत केली पाहिजे या विषयांची

महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य

डॉ. एच. टी. सातपुते

प्र. प्राचार्य तथा इतिहास विभाग प्रमुख, माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम .

प्रस्तावना :

भारतीय सामाजिक क्रांतीचे अग्रदूत म्हणून महात्मा ज्योतिराव फुले यांना ओळखले जाते. 19 व्या शतकातील फक्त विचारवंतच नाही तर कृतिशील क्रांतिकारक म्हणून महात्मा फुले यांचे भारतीय सुधारणावादी चळवळीत महत्वपूर्ण योगदान राहिलेले आहे. आधुनिक महाराष्ट्राची जडणघडण फुल्यांच्या क्रांतिकारी कार्यातून झालेली आहे. त्यांनी आपल्या विचार आणि कार्याचा व्यापक पट सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय, आर्थिक आणि शैक्षणिक घटकांच्या माध्यमातून भारतीय समाजातील शेवटच्या घटकांच्या उन्नतीसाठी विस्तारित केला. त्यांच्या एकूणच कार्याचा केंद्रबिंदू शैक्षणिक क्रांती हा होता. भारतीय चतुर्णव्यवस्थेत शूद्रातिशूद्रांना शिक्षणाचा हक्क व अधिकार नव्हता. फुल्यांनी आपल्या विचार व कार्यातून शिक्षणासंदर्भात बहुजन वर्गात मोठी जागृती करून त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी महाराष्ट्रात शैक्षणिक सुधारणावादी चळवळ उभी केली. सुधारणावाद म्हणजे प्रागतिक विचारांची कार्यात्मक निष्पत्ती होय. त्यांच्या या कार्याचे महत्व अनन्यसाधारण असे असून त्यातूनच महाराष्ट्रातील सर्व सुधारणावादी चळवळीचा उगम झालेला आपणास ऐतिहासिक दृष्ट्या सिद्ध करता येतो.

महात्मा फुले यांनी आपली पत्नी क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांना मदत करून मुलींच्या शिक्षणाचा पाया सुद्धा महाराष्ट्रात नव्हे तर संपूर्ण देशात सर्वप्रथम रोवला. मानवी सुधारणांचे मूळ म्हणजे शिक्षण. शिक्षणविषयक माणसाचा आणि समाजाचा म्हणजेच पर्यायाने राष्ट्राचा विकास अशक्य असल्याचे त्यांनी सह प्रमाण सिद्ध केले. भारतीय समाज फक्त शिक्षणामुळे मागास राहिला. या समाजातील शेवटच्या घटकांचे होणारे शोषण हे अज्ञानामुळे होत आहे. त्यासाठी समाजातील सर्वात मोठ्या श्रमिक घटकाला शोषणमुक्त करण्यासाठी महात्मा फुले यांनी आपल्या संपूर्ण जीवनात शिक्षण विषयक विचार आणि कार्याला महत्त्व देऊन सत्यशोधक सुधारणावादी चळवळ निर्माण केली. त्यातूनच आधुनिक भारताचा पाया भक्कम केल्यामुळे त्यांचे हे ऐतिहासिक कार्य एकूणच भारतीय सुधारणावादी चळवळीत अनन्यसाधारण असे ठरले.

शोध निबंधाचे महत्व:

महाराष्ट्रातील सुधारणावादी चळवळीचा पाया महात्मा ज्योतिराव फुले यांच्या विचार आणि कार्यातून भक्कमपणे उभा राहिला. विसाव्या शतकातील सर्व सुधारणावादी चळवळीच्या पाठीमागे त्यांच्या विचाराची भक्कम बैठक उभी राहिली. या विचारात महात्मा ज्योतिराव फुले यांचे शैक्षणिक विचार आणि कार्य मूलगामी ठरले. म्हणून प्रस्तुत शोधनिबंधाचे महत्व अनन्यसाधारण असे ठरते.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी निश्चित करण्यात आलेली उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

- १) महात्मा ज्योतिराव फुले यांच्या सुधारणावादी चळवळीतील योगदानाचा शोध घेणे.
- २) महात्मा फुले यांच्या शिक्षण विषयक विचारांचा ऐतिहासिक अभ्यास करणे.
- ३) महात्मा फुले यांच्या शैक्षणिक कार्याचा ऐतिहासिक आढावा घेणे.
- ४) महात्मा फुले यांनी केलेल्या शैक्षणिक क्रांतीचा अभ्यास करणे.

मराठी संतांचे ऐतिहासिक व सांस्कृतिक कार्य

प्रा. डॉ. एच. टी. सातपुते

इतिहास विभाग प्रमुख तथा सहयोगी प्राध्यापक, माधवराव पाटील महाविद्यालय पालम,

प्रस्तावना:

महाराष्ट्राची ओळख देशभर संतांची भूमी म्हणून आहे. महाराष्ट्रात आठव्या शतकापासून विविध संप्रदायातील संतांनी आपल्या साहित्य व प्रबोधनात्मक कार्यातून जनमानसांचे भौतिक व आध्यात्मिक जीवन उन्नत करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. बौद्ध धर्माच्या ज्हासानंतर नाथ संप्रदायातील नऊ नाथांनी महाराष्ट्रातील सामान्य जनतेत आध्यात्मिक समता प्रस्थापित करण्यासाठी समाजातील तळागाळात जाऊन श्रम करणाऱ्या माणसांना ईश्वर आणि अध्यात्म समजावून सांगितले होते. नाथ संप्रदायाच्या प्रभावातून महाराष्ट्रात महानुभव आणि वारकरी संप्रदायाची निर्मिती होऊन या दोन्ही संप्रदायांनी केलेले कार्य सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या ऐतिहासिक अशा स्वरूपाचे राहिलेले आहे. महानुभव संप्रदायातील चक्रधर आणि वारकरी संप्रदायातील नामदेव या दोन संतांच्या विचारांचा आणि कार्याचा प्रभाव महाराष्ट्रच नाही तर संपूर्ण देशभर सामान्य माणसांना प्रेरणा देणारा ठरला. धर्मसत्ता व ज्ञान सत्ता विशिष्ट लोकांच्या मालकीची असताना १८ पगड जातीमध्ये या दोन संतांनी धर्म आणि ज्ञान याचा प्रचार व प्रसार करून अनेकांना लिहिते व बोलते केले. धर्म म्हणजे केवळ माणसाला अध्यात्म देणारी शक्ती नाही तर त्याचे सांस्कृतिक व सामाजिक कर्तृत्व वृद्धिंगत करणारी बाब आहे, हे या दोन्ही महापुरुषांनी सिद्ध केले.

"लोककल्याणाच्या जिवंत व जातीवंत तळमळीने प्रेरित होऊन बौद्ध व जैन धर्माच्या आद्य प्रवर्तकांनी संस्कृतला झिडकारले आणि लोक भाषेला जवळ केले; त्याचप्रमाणे त्याच हेतूने प्रेरित होऊन महाराष्ट्रात भक्ती मार्गाचा जयजयकार घडून आणणाऱ्या ज्ञानदेव - नामदेव प्रभृती संतांनी संस्कृतला बाजूला सारून मराठीला जवळ केले यातील साम्य अतिशय महत्त्वाचे आहे." (१) हे प्राचीन साहित्याचे इतिहासकार अ. ना. देशपांडे यांचे मत अतिशय महत्त्वाचे आहे.

संतांचा लढा केवळ आध्यात्मिक नव्हता तर तो भाषिक सुद्धा होता. कुठलीही लोकभाषा अभिजन वर्गात अव्हेरली जाते. पण आध्यात्मिक उन्नती सोबत ऐहिक विकासाचा पुरस्कार करणाऱ्या देशातील विविध धर्म आणि संप्रदायांनी लोक भाषेला अनन्यसाधारण असे महत्त्व दिलेले आहे. त्याचे कारण असे की, आपल्या विचार आणि वाणीतून प्रकट होणाऱ्या ज्ञानाचा उपयोग समाजातील शेवटच्या माणसालाही झाला पाहिजे. ही भूमिका या संप्रदायातील विविध संतांनी स्वीकारली होती.

ज्ञानेश्वरांनी वारकरी संप्रदायाला वैचारिक अधिष्ठान प्राप्त करून देताना भगवद् गीतेतील तत्त्वज्ञानाचा प्राकृत म्हणजेच मराठी भाषेत 'भावार्थदीपिका' नावाचा अत्यंत सुंदर असा ग्रंथ लिहून त्यांनी मराठी भाषेला प्राप्त करून दिलेले वैभव ऐतिहासिक दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचे आहे. "ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ मराठी भाषेत जसा कालाने तसा योग्यतेनेही पहिलाच आहे. धर्मग्रंथ म्हणून, काव्य म्हणून, व्यवहार नीती शिकविणारा म्हणून." (२) म्हणून ज्ञानेश्वरांच्या ओवी आणि अभंगाचा प्रभाव

मराठी संतांचे ऐतिहासिक व सांस्कृतिक कार्य

प्रा. डॉ. एच. टी. सातपुते